

ZBORNİK RADOVA O DUGOPOLJU

(*Dugopolje: zbornik radova općine Dugopolje*, sv. 1., priredio dr. sc. Ante Gulin, Općina Dugopolje, Zagreb – Dugopolje, 2001., 732 str.)

Naselje Dugopolje, sjedište istoimene općine (koja uključuje i naselja Koprivno, Kotlenice i Lisku), smješteno je samo 15 km od Splita, u tipičnom krajobrazu Dalmatinske zagore – na rubu prostranoga krškog polja okruženog uokolo brdima, odijeljenog od mora strmim obroncima Mosora. Područje bogate povijesne baštine, nedavno je – zaslugom nekolicine marljivih pregalaca podrijetlom vezanih za prostor Dugopolja – dobilo vrijedan, opsegom respektabilan zbornik radova posvećenih svekolikim razvojnim sastavnicama dugopoljskog kraja. Motive i poticaje za nastanak zbornika podrobno je u *Predgovoru* (7–10) razložio Ante Gulin, jedan od inicijatora izradbe te priređivač tekstova cjelokupnog zbornika.

Dugopoljski zbornik podijeljen je prema tematskim obilježjima radova na deset cjelina. Prva cjelina (*Geografska obilježja*, 13–52) sadrži tri uratka. U prilogu “Dugopolje – kratko putovanje u dugu geološku prošlost” (13–28), Katarina Krizmanić i Neda Prlj-Šimić izlažu geologiju Dugopolja i okolice kao jednu od sastavnica ukupne geološke slike Vanjskih Dinarida. “Prirodna obilježja područja Dugopolja” (29–46) tema su rada Joze Rogošića, dočim je rad Gorana Gabrića posvećen historijatu, istraživanju i uređenju poznate “Špilje Vranjače” (47–52).

Arheološki prilozi (53–146) naslov je druge cjeline zbornika. U radu “Prapovijest na području Dugopolja” (55–78) Damira Kliškića po prvi se put objavljuje većina arheološke građe pohranjene u fondusu prapovijesne zbirke Arheološkog muzeja u Splitu, a veže se za prostor Dugopolja, pokrivajući razdoblje od oko 4000 godina. Strateški položaj Dugopolja, cestovni pravci, spomenici i drugi biljezi antičkog doba tema su rada Nenada Cambija (“Dugopolje u antici”, 79–108), dok su “Dva skupna nalaza rimskog carskog novca kod Dugopolja u Dalmaciji” naslov priloga Duje Rendića Miočevića (109–146).

Opsegom najveći dio zbornika zauzima cjelina naslovljena *Povijesni prilozi* (147–446) u kojoj su autori podrobno prikazali političku, gospodarsku, kulturnu i prosvjetnu prošlost Dugopolja i njegovih naselja. U prvom prilogu Krešimir Kužić na stotinu stranica opširnog teksta prikazuje “Povijest Dugopolja i njegovih sela” (149–248) od prvog spomena u vrelima (1283. god.) do kraja devedesetih godina prošlog stoljeća. “Popis dugopoljskih župnika i kapelana, svećenika i redovnica” objavljuje Slavko Kovačić (249–258), dočim se opće političke, gospodarske i kulturne prilike u dugopoljskom kraju u XIX. stoljeću iznose u radu Stanka Piplovića “Područje Dugopolja u 19. stoljeću” (259–276). “Početak školstva u Dugopolju (1849.–1908.)” tema je opsežnog rada Ante Jurića (277–406) u kojem se donosi i dragocjena arhivska dokumentacija vezana uz polustoljetnu povijest školstva u Dugopolju. Novija prošlost Dugopolja (1990.–2000.), s posebnim osvrtom na Domovinski rat, djelovanje političkih stranaka te utemeljenje dugopoljske općine 1997. godine, predmet su istraživanja Zlatka Ževrnje (“Općina Dugopolje u samostalnoj Hrvatskoj”, 407–446).

Četvrtoj cjelini (*Demografski prilozi*) pripada rad Marka Duvnjaka “Suvremene demografske promjene u općini Dugopolje (1948.–1991.)” (449–458). Posebno se osvrnuvši na gospodarske prilike (deagrarizacija i urbanizacija), autor ističe kako su one (prema demografskim pokazateljima) uvjetovale pad stanovništva.

Cjelini *Etnografski prilozi* (459–530) pripadaju četiri priloga. U prvom radu (“Prilog istraživanju etnografije Dugopolja”, 461–472) Branka Vojnović-Traživuk predstavlja neke elemente tradicijske kulture na širem području Dugopolja (tradicijsko gospodarstvo, način stanovanja, vještine ručotvorstva i dr.). “Tradicijsko ruho dugopoljskog područja” tema je priloga Ide Vranić (473–492),

koja ističe prožetost (posebice u ženskom ruhu) između dinarske i jadranske tradicijske kulture odijevanja. Dinka Alaupović-Gjeldum u radu "O običajima životnoga i godišnjeg ciklusa u Dugopolju" (493–526) prikazuje običaje životnog ciklusa koji prate čovjekov život (rođenje, ženidba, smrt), kao i običaje vezane uz određeno godišnje doba (poklade, Uskrs, Sv. Ivan-Svitnjak, Božić i dr.). Završni dio ove cjeline čini pjesma "Vile striljaju momke i divojke na Miholjdan u Dugopolju" iz zbirke pjesama "Sa zimskih sila" autora Ivana Čulina (527–530).

U cjelini *Onomastički prilozi* objavljen je rad Petra Šimunovića "Dugopoljska prezimena" (533–544) u kojem se iznose prezimena općine Dugopolje i njezinih susjednih sela. Autor utvrđuje da je četrdesetak prezimena hrvatskoga, a dvadesetak turskog podrijetla.

Sakralni objekti naslov je sedme cjeline zbornika (545–604). Predmet istraživanja Franka Oreba i Mirosije Žic jesu "Crkve i kapele na području Dugopolja" (547–569), pri čemu autori posebnu pozornost poklanjaju najstarijoj i spomenički najvrjednijoj, staroj župnoj crkvi sv. Mihovila na dugopoljskom groblju. Uz kraći povijesni osvrt na staru crkvu sv. Mihovila na groblju, Mladen Parlov ukazuje na njezinu obnovu 1997. godine što su je izveli domaći majstori ("Obnova stare crkve sv. Mihovila u Dugopolju", 569–574). Na prethodni rad tematski se nadovezuje prilog Zdeslava Perkovića "Obnova crkve sv. Mihovila na groblju u Dugopolju" (575–582). "Nova župna crkva u Dugopolju", njezina izgradnja (od 1935. god.; konačno završena tek 1958. god.) i uređenje, tema su rada Franka Oreba (583–596). Opsežniji prikaz prethodne tematike sadržan je i u radu Pavla Vukovića "Gradnja i uređenje nove župne crkve u Dugopolju" (597–604).

Osmo tematska cjelina (*Putopis*) sadrži tekst Velimira Borkovića "Zamosorski krajobraz" (607–618) u kojemu autor opisuje svoje putovanje dugopoljskim krajem, od Križica do Kotlenica i Liske, završavajući putovanje na zapadnoj strani, na predjelu Poda.

U devetoj cjelini (*Zaslужni Dugopoljci*, 619–648) autori su osvjetlili likove dvojice zaslužnih mještana, povjesničara fra Roka Rogošića i književnika Mirka Rogošića, koji su hrvatskoj kulturnoj javnosti ostavili značajan povijesni i književni opus (Mijo Čaleta: "Život i rad dr. fra Roka Rogošića /1897.–1963./", 621–632; Ante Gulina: "Životopis Mirka Rogošića /1930.–1991./", 633–647; Ivan I. Bošković: "Mirko Rogošić /1930.–1991./", 638–640; Nikola Pulić: "Mirko Rogošić /20. 7. 1930. – 11. 1. 1991./", 641–648).

Posljednja cjelina zbornika naslovljena je *Kulturne i sportske aktivnosti* (649–698). U radu "Kultura, kulturne udruge i njihovo djelovanje" Stanko Balić (651–678) predstavlja kulturna događanja na području općine Dugopolje u proteklih desetak godina, poglavito se obazirući na utemeljenje Povjerenstva Matice hrvatske za Dugopolje i KUD-a "Pleter". U prilogu "Šport i rekreacija" Dinko Čelan (679–698) govori o povijesti sporta u dugopoljskom kraju, sportskim udrugama te uspješnim sportašima i sportskim djelatnicima podrijetlom iz Dugopolja.

U završnom dijelu zbornika predstavljeni su, uz popratni tekst Ante Gulina, grb i zastava općine Dugopolje (699–702). Na kraju se nalaze i podaci o autorima priloga (703–714) te kazala osobnih (715–724) i zemljopisnih imena (725–730).

Mnoštvo novih i nepoznatih podataka iz prošlosti dugopoljskog kraja, vrijedne zabilješke o zemljopisnim obilježjima, stanovništvu, prošlosti, kulturnoj baštini i istaknutim pojedincima, samo su neka od temeljnih obilježja zbornika koji bez sumnje zaslužuje punu istraživačku i širu čitateljsku pozornost. Kako je u pripremi i drugi svezak zbornika, možemo vjerovati da će njegovim izlaženjem biti u velikoj mjeri zaokružena saznanja o svekolikom povijesnom i kulturnom razvoju Dugopolja od najstarijih vremena do suvremenog doba.

Lovorka ČORALIĆ

DUVANJSKI KRAJ KROZ POVIJEST

(*Duvanjski zbornik*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa "Duvanjski kraj kroz povijest", ur. Jure Krišto, Tomislavgrad, 6.–7. srpnja 2000., Hrvatski institut za povijest – Zagreb, "Naša ognjišta" – Tomislavgrad, Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad – Zagreb, Zagreb – Tomislavgrad, 2000., 704 str.)

Zbornik pod gornjim naslovom opsežan je (preko 700 str.) zbir radova s međunarodnoga znanstvenog skupa "Duvanjski kraj kroz povijest", održanog u Tomislavgradu 6.–7. VII. 2000. godine. U uvodnom dijelu (sadržaj, 5–11; raspored znanstvenog skupa, 13–14; predgovor, 15–16) sadržan je opsežan tekst iz pera glavnog urednika zbornika J. Krište ("Duvanjski kraj kroz povijest", 17–49) u kojem se pregledno sažimaju glavne povijesne odrednice iz prošlosti ovoga kraja (pretpovijest, antika, srednji vijek, osmanlijsko doba, austro-ugarska uprava, južnoslavenska država, Drugi svjetski rat, komunizam, suvremeno doba).

Nakon uvodnog poglavlja slijede dvije velike tematske cjeline. Prva je naslovljena "Povijesni pregled" (53–439) i sadrži ukupno 22 priloga. Hrvatski jezični sustav u onomastičkoj građi duvanjskog kraja istražuje R. Dodig ("Iz duvanjske onomastike", 53–63), pravni status i smještaj antičkog Delminija razmatra M. Zaninović ("Predrimski i rimski Delminium /Duvno – Tomislavgrad/", 65–77), širim sklopom problematskih pitanja (npr. problemom tzv. Delminijske biskupije) iz antičkog doba duvanjskog kraja bavi se A. Škegro ("Duvanjski prostori u antici", 79–113), dočim V. Kovačić ukazuje na "Najnovije arheološke nalaze u Crvenicama" (115–123). "Osnutak duvanjske biskupije u svjetlu politike Šubića Bribirskih" tema je rada D. Karbića (125–133), tipologija brojnih (1991) stećaka diljem duvanjskog kraja predmet je raščlambe A. Milić ("Duvanjski kraj u svjetlu srednjovjekovnih nekropola/stećaka", 135–142), dok su brojni lokaliteti vezani uz crkve i samostane od početka širenja kršćanstva u Dalmaciji do osmanskoga doba tema priloga A. Nikića ("Katolici duvanjskog kraja do osmanske okupacije", 143–150).

U radu "Crkveni ustroj duvanjskog kraja od propasti Bosne do XIX. stoljeća" (151–157) B. Pandžić razmatra upravu duvanjskom biskupijom poslije dolaska Osmanlija (doba odsutnih biskupa, uloga franjevaca i dr.). "Stanovništvo duvanjskog kraja u XVII. i XVIII. stoljeću" (159–187) tema je kojom se bavi J. A. Soldo, podrobno (na osnovi popisa katolika iz 1743. i 1768. godine) analizirajući strukturu žiteljstva i demografska kretanja. Odjeci mletačko-turskih ratova, razaranja i pustošenja u ranom novom vijeku predmet su proučavanja A. Mijatovića ("Neki društveno-politički problemi u Duvnu u XVII. stoljeću", 189–194). Podatke o "Duvanjskom kraju u franjevačkim šematizmima" (195–212) od sredine XIX. stoljeća raščlanjuje P. Knezović, a Z. Grijak – na osnovi gradiva iz Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine (Fond Zemaljska vlada) – predstavlja "Mostarsko-duvanjsku biskupiju u vrijeme biskupa fra Paškala Buconjića (1881.–1910.)" (213–226).

Razvoj školstva u duvanjskom kraju od XIX. stoljeća do suvremenog doba predmet su priloga P. Jurišića ("Pismenost u Bosni i Hercegovini i razvoj školstva u duvanjskom kraju", 227–247). Z. Matijević razmatra djelovanje političkih stranaka u Duvnu u desetogodišnjem razdoblju prve južnoslavenske države ("Duvno/Tomislavgrad i tri hrvatske političke stranke u razdoblju od 1919. do 1929.", 249–274), dočim se sudbinom istaknutog franjevca Mije Čuića (1882.–1959.), njegovim stradanjima i progonima od strane vlasti dviju Jugoslavija, bavi J. Krišto ("Svi politički prijestupi i kazne fra Mije Čuića", 275–281).

Nekoliko sljedećih priloga posvećeno je događajima povodom tisućgodišnjice krunidbe kralja Tomislava (925.–1925.). Sve teškoće (pritisци političkih vlasti) tijekom gradnje duvanjske bazilike (1925.–1940.) podrobno prikazuje M. Kolar ("Gradnja duvanjske bazilike u spomen tisućgodišnjice

krunidbe kralja Tomislava”, 283–303); Z. Virc donosi prilog “‘Hrvatski sokol’ u Slavoniji i Srijemu i proslava 1000. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva” (305–316), dok se milenijskom proslavom Tomislavove krunidbe bavi Z. Živaković-Kerže (“Slavonski tisak i proslava 1000. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva”, 317–327).

Radovi D. Marijana (“Kronologija vojnih operacija na duvanjskom području u Drugom svjetskom ratu”, 329–357) i Š. Penave (“Žrtve duvanjskih Hrvata Drugoga svjetskoga rata”, 359–401) bave se događajima u duvanjskom kraju u vrijeme Drugog svjetskog rata i ratnim gubitcima stanovništva (žrtve rata – popisi po naseljima). Posljednja dva priloga u ovoj cjelini zbornika posvećena su demografskom (A. Akrap, “Razvoj stanovništva duvanjske općine 1948.–1991.”, 403–413) i gospodarskom (V. Galir – K. Krišto, “Gospodarstvo duvanjskog kraja”, 415–439) razvoju i perspektivama duvanjskog područja.

U cjelini “Izabrane teme” (441–527) objavljeni su prilozima koji se usredotočuju na posebnosti duvanjskog kraja, od poznatijih Duvnjaka znanstvenika, pisaca i prevoditelja (katolika i muslimana) te franjevac, preko posebnosti duvanjskog govora, duhovnosti i praznovjerja, do regionalnog osjećaja, migracija, demografskih kretanja i gospodarskih pokazatelja. “Duvanjski kraj u književnosti i narodnom stvaralaštvu” (443–447) tema je rada J. Ivankovića; arabički rukopisi, njihovi autori i prepisivači predmet su interesa M. Ždralovića (“Duvanjski kraj i Duvnjaci u arabičkim pisanim spomenicima”, 447–457), dočim se djelovanjem renesansnog filozofa, pjesnika, leksikografa i humaniste G. C. Delminia bavi S. Kutleša (“Giulio Camillo Delminio – Duvnjak i talijanski renesansni mislilac”, 459–466). “Mediji i nakladništvo Duvnjaka” (467–471) tema su priloga koji potpisuje J. Renić, “Ugledni franjevci iz duvanjskog kraja” (473–481) priloga A. Ivankovića, a pozornost privlači i rad “Kršćanska duhovnost i praznovjerje u Duvnu” (483–492) autora M. Jurčevića.

Duvanjski govor kao jedan od idioma štokavskoga dijasistema raščlanjuje M. Kovačević (“Duvanjski govor i njegove posebnosti”, 493–511); M. Tokić predstavlja “Regionalni identitet Duvnjaka i njegove uvjetovanost” (513–517); duvanjskom se dijasporom bave L. Jolić (“Duvnjaci u prekomorskim zemljama”, 519–522) i V. Geiger (“Duvnjaci u Đakovu i Đakovštini”, 523–527).

U odjeljku “Vrela” (531–624) objavljuju se popisi i čitanja epigrafskih nalaza duvanjskog kraja (A. Škegro, “Epigraphica Latina Delminensia”, 531–539), rad M. Brkovića “Diplomatička analiza srednjovjekovnih isprava o Duvnu” (541–556) te više dokumenata iz duvanjske prošlosti (J. Neralić, “Odsutni biskupi duvanjske biskupije”, 557–560; Z. Grijak, “Utvrđivanje trajne naseljenosti obitelji iz Dalmacije u duvanjskom okrugu krajem 80-ih godina XIX. stoljeća”, 561–587; J. Krišto, “Globe i kazne protiv fra Mije Čuića”, 589–592; osobno svjedočanstvo “križnog puta” Pere Jurića iz Jošanice, 593–600; Š. Penava, “Izbori za odbornike u skupštinu općine Tomislavgrad 18. 11. 1990.”, 601–609).

Kraća cjelina “Arheološki lokaliteti” (611–624) sadrži priloge I. Šarića “Arheološka topografija duvanjskog kraja” (613–618) i A. Milić “Popis nekropola duvanjskog područja” (619–624).

U završnom dijelu zbornika sadržana je “Bibliografija” (627–647) vrela i radova koji se odnose na duvanjski kraj, popis zemljopisnog nazivlja (649–666) i popis osobnih imena (667–701), koje je izradio L. Gavranović.

Duvanjski zbornik opsežno je monografsko djelo o prošlosti, baštini i stanovništvu duvanjskoga kraja, ali i njegovim razvojnim perspektivama na početku trećega tisućljeća. Pisan iz pera brojnih autora najrazličitijeg spektra znanstveno-istraživačkog interesa, zbornik je poticajno djelo koje svojom koncepcijom i ozbiljnošću može poslužiti i kao vrijedan putokaz i smjernica u osmišljavanju i izvedbi sličnih cjelovitih djela o drugim hrvatskim krajevima.

Lovorka ČORALIĆ

HRVATSKI GRADOVI NA STARIM PLANOVIMA I VEDUTAMA

(Mirko Marković, *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*, AGM, Zagreb, 2001., 723 str.)

Ime prof. dr. Mirka Markovića nezaobilazno je kada je riječ o povijesti kartografiranja hrvatskog, ali i šireg prostora. Tomu je u velikoj mjeri pridonio njegov dugogodišnji rad na najraznovrsnijoj kartografskoj i geografskoj građi koji je urodio velikim brojem značajnih radova na tim područjima. Među njima svakako valja izdvojiti *Descriptio Croatiae*, Zagreb, 1993., te *Descriptio Bosnae & Hercegovine*, Zagreb, 1998., ali i čitav niz drugih monografija i rasprava koje su popraćene iznimnim zanimanjem šire znanstvene javnosti. U takvu ozračju ni pojava još jedne u nizu monografija iz pera Mirka Markovića nije mogla proći nezapaženo. Ovaj put riječ je o knjizi *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama* objavljenoj u izdanju zagrebačke izdavačke kuće AGM 2001. godine. O kakvom se djelu radi, najbolje može posvjedočiti podatak da je na ukupno 723 stranice knjige predstavljeno 65 gradova na 380 planova i veduta, uz obilan repertoar domaćih i stranih izvora i literature te kazala zemljopisnih pojmova s kazalom osobnih imena.

Za razliku od *Descriptio Croatiae*, njegove dosad najuspješnije knjige s područja povijesti kartografije u kojoj su pretežno prezentirane karte, ovdje je riječ o prelasku na mikrorazinu, što sugerira i sam naslov knjige. Naime, povijest pojedinih gradova predloženih u knjizi spušta se do te razine da opisuje i njihov urbanistički razvoj. Na taj način ona predstavlja daljnji korak ka detaljiziranju kartografskih sadržaja, te korak naprijed u pristupu takvoj građi.

U uvodu autor predložava dosadašnji rad i postignuća na proučavanju starih planova i veduta. Pritom je pokazano mnogo bolje poznavanje izvora i autora koji tretiraju kontinentalni prostor. To je donekle i posljedica prezentiranja novije kartografske građe kada je riječ o kontinentalnim gradovima, jer se uz izuzetak Splita i Rijeke gotovo sva kartografska građa od 17. stoljeća naovamo odnosi na njih. Unatoč pokazanom iznimnom poznavanju i upućenosti u dosadašnje rezultate stranih i domaćih autora na tom području, Marković je u uvodu iznio neke netočne podatke. Tako, primjerice, kada govori o Rosaccijevu izolaru kao jednom od značajnijih izvora grafičkih radova za priobalne gradove, donosi krivu godinu njegova prvog izdanja, 1568. – koje nikako ne može sezati prije 1571., jer se u dotičnom djelu navodi ta godina – dok u popisu veduta ne navodi vedute Trogira i Hvara, koje ne donosi ni u dijelu o tim gradovima u njihovu opisu.

Pri obradi gradova u glavnom dijelu knjige, autor se koristio regionalnim pristupom. Najprije su predstavljeni gradovi iz središnje Hrvatske, počevši od Zagreba kao glavnog grada Hrvatske. Potom se prešlo na gradove istočne Hrvatske do Iloka u zapadnom Srijemu. Nakon toga Marković čini skok do, kako on navodi, gradova nekoć u sastavu Karlovačke vojne krajine, koje su Turci osvojili u 16. stoljeću. Slijedi Istra s Kvarnerskim primorjem, a potom gradovi koji su pripadali Mletačkoj Dalmaciji. Ovakav redosljed potpuno je opravdan jer se na taj način zaokružuje regionalna cjelovitost i kontinuitet izlaganja. Naizmjeničnim uvrstanjem gradova iz priobalne Hrvatske s onima iz njihova zaleđa ostvaren je izniman spoj primorske i kontinentalne Hrvatske.

U knjizi je predstavljeno ukupno 65 gradova. Kako sam autor kaže, izbor gradova koji će se naći na repertoaru, prvenstveno je uvjetovan raspoloživom arhivskom i kartografskom građom unutar pojedinih razdoblja za dotični grad. Promatrano u tom kontekstu, ne treba čuditi što među gradovima nema Metkovića ili, primjerice, Cavtata kao jednog od najstarijih hrvatskih gradova. Ono što bi se ovdje moglo zamjeriti autoru ove knjige jest nepostojanje kriterija u odabiru gradova koji nisu obuhvaćeni današnjim granicama Republike Hrvatske. Svakako bi bilo opravdano da se zadržao unutar njezinih okvira ili da je obuhvatio hrvatski etnički prostor, čime bi broj obuhvaćenih gradova bio

znatno veći. Tako su od gradova koji danas nisu u sastavu hrvatske države, u knjizi obrađeni Novi na Uni, Bihać, Jajce i Banja Luka, čije uvrstanje Marković opravdava podatkom da su Turci u 16. stoljeću preoteli Hrvatskoj dotične gradove, što je samo djelomično točno. Naime, spomenuti gradovi – osim Bihaća koji je otprije bio hrvatski grad – bili su obuhvaćeni Jajačkom banovinom, te se ne bi moglo reći da su bili neposredno ukorporirani u sastav hrvatske države. No, u takvom slijedu stvari, moglo bi se zapitati što je s istočnim Srijemom – uz izuzetak Petrovaradina koji je predstavljen u knjizi – koji je još doskora bio hrvatski, ili pak s današnjim Crnogorskim primorjem od Herceg Novog preko Kotora do Budve, koje je isto tako donedavna bilo u sastavu Dalmacije. Glede ovih potonjih, autor čak nije ni trebao posezati za novim izvorima radi njihova opisa. Mogao se jednostavno poslužiti već korištenim mletačkim izvorima, dijelom spomenutim u uvodu, koje je koristio za opis i prezentaciju ostalih gradova priobalne Istre i Dalmacije.

Prezentiranje i odabir građe u glavnom dijelu knjige nisu bili uvjetovani samo raspoloživom arhivskom građom i grafičkom dokumentacijom. Predočeni kartografski prikazi – stari planovi i vedute gradova – popraćeni historijskim tekstovima, uzevši u cjelini, imaju ulogu da odgovore na nekoliko zahtjeva koje je sebi kao cilj postavio autor u ovom djelu. U prvom redu to je uočavanje komplementarnosti arhivskih pisanih dokumenata o pojedinom gradu i njegova grafičkog prikazivanja. Naime, kolikogod pisani izvori bili rječiti, oni ne mogu dati potpun uvid u to kako je u dotičnom razdoblju izgledao neki grad ili njegova utvrda kao što to može dati grafički prikaz. Naravno da ni takvi prikazi ne mogu uvijek pružiti sasvim objektivnu sliku jer često nisu u potpunosti lišeni impresije autora dotične grafike. Ipak, oni pružaju jasno svjedočanstvo o tome kako su ljudi shvaćali i predstavljali te prostore.

Zamjetljiva je težnja autora da istakne pripadnost hrvatskih gradova zapadnoeuropskoj kulturi i civilizaciji. Tomu prvenstveno pridonosi izgled samih gradova koji uz brojne posebnosti pokazuju dosta sličnosti u graditeljskom stilu s onima iz središnje i mediteranske Europe. Ne treba zaboraviti spomenuti i neizostavno pojavljivanje elemenata crkvenog graditeljstva na gotovo svakom prikazu. Međutim, bilo bi pogrešno zaključiti da njihova prisutnost na planovima i vedutama svjedoči samo o ulozi koju je Katolička crkva imala kod hrvatskog stanovništva. Ona je u velikoj mjeri i praktične naravi, naročito u primorskim gradovima. Lako je uočiti da su na njihovim vedutama prikazane crkve, samostani i kapelice dosta brojne, često i izvan gradske jezgre, a takvi objekti bili su zbog veličine zvonika i svog izgleda važni za terestričku navigaciju.

Prikazani planovi i vedute gradova trebali su omogućiti i sagledavanje faza njihovog urbanističkog razvoja. Autor knjige to nije u potpunosti uspio ostvariti jer za većinu gradova nisu prezentirane grafike koje pripadaju razdoblju nakon 17. stoljeća, kada se, naročito u unutrašnjosti nakon pres-tanka znatnije opasnosti od Turaka, gradovi počinju ubrzano razvijati i izlaziti iz okvira gradskih zidina. Najuspjelije su prikazani Zagreb, Split, Rijeka i Senj, kojima je i posvećeno najviše prostora. Za ostale gradove u nedostatku takvih planova i prikaza dosta velik značaj ima prateći tekst o njihovom povijesnom razvoju.

Naročito treba istaknuti nastojanje autora da knjiga dobije na dopadljivosti i kao takva da pobudi zanimanje šireg čitalačkog kruga. Brojni planovi koji prikazuju gradove u različitim etapama njihova povijesnog razvoja, prikazi bitaka kršćanskih vojski s Turcima – sve to ima za cilj da izazove interes čitatelja za takvom vrstom historijskih djela. U tom kontekstu treba promatrati i žrtvovanje originalnosti kartografskih prikaza koloriranjem pojedinih njihovih dijelova (more, vode i nebo plavom bojom), čime je, na žalost, donekle ublažen znanstveni ton ove knjige. Na kraju, treba spomenuti i dosta opsežnu domaću i stranu literaturu koju je autor koristio, a koja je neophodna za ozbiljnije bavljenje poviješću kartografije i geografijom uopće.

Uz sve dosad rečeno, bilo bi dosta nepravedno na temelju nekih manjih nedostataka izvoditi krive zaključke o ovome djelu. U knjizi je predstavljen velik broj gradova, a predočiti svaki od njih

na sveobuhvatan način iziskuje mnogo više od 723 stranice kojima raspolaže knjiga. Izbor autora svakako je uvjetovan raspoloživom građom i spoznajama do kojih je došao tijekom dosadašnjeg bavljenja ovakvom i sličnom problematikom. Radi se dakle o obimnom i kvalitetnom radu, te je on kao svojevrsan priručnik neizostavna literatura za svakog tko se bavi geografijom i poviješću. Multidisciplinarni značaj ove knjige proizlazi iz piščeva osvrtu na vojne, društveno-političke, demografske i druge aspekte, a značajna je i za upoznavanje urbanog i kulturološkog značenja. Mnoštvo prezentiranih činjenica i širok repertoar predstavljenih gradova s planovima i vedutama iz različitih razdoblja dovoljan su jamac za to. Knjiga je pristupačna i širem krugu čitatelja, pa je treba promatrati kao poticaj za daljnja znanstvena istraživanja.

Milorad PAVIĆ

HRVATI U PROCESIMA MLETAČKE INKVIZICIJE

(Lovorka Č o r a l i ć, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb, 2001., 195 str.)

U izdanju Hrvatskog instituta za povijest i izdavačke kuće Dom i svijet tiskana je knjiga *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije* mlade hrvatske povjesničarke Lovorke Čoralić. Studija je utemeljena na analizi velikog broja dokumenata koji se čuvaju u mletačkom Državnom arhivu u Fondu mletačke inkvizicije ili Svetog oficija (*Santo Uffizio*), a koji se odnose na sudske procese hrvatskom stanovništvu u Mlecima u razdoblju od 16. do 18. stoljeća.

U uvodnom poglavlju naslovljenom “Od krivovjerja do magije: Hrvati u procesima mletačke inkvizicije” autorica pojašnjava način djelovanja mletačke inkvizicije i njezinog izvršnog tijela, Svetog oficija, koji je “utemeljen radi sprječavanja i otklanjanja svakog oblika krivovjerja, ali i najrazličitijih drugih oblika društvenog zastranjenja pojedinaca”. Od 16. stoljeća Sveti oficij je “prerastao u središnju ustanovu za nadzor nad vjerskim životom na cjelokupnom području prostranog mletačkog dominija”. Procesi koje je Sveti oficij vodio osobito su zanimljivi jer govore kako o životima uglednih duhovnih ličnosti među hrvatskih iseljenicima, tako i o sudbinama malih, gotovo anonimnih ljudi. Kroz te izvore otkriva se njihova sklonost pučkom praznovjerju i magijskim postupcima, ali i činjenica da hrvatski useljenici nikada nisu prijetili stabilnom poretku Mletačke Republike.

“Opći podaci o Svetom oficiju. Izvori i historiografija” naslov je drugog poglavlja, u kojem se ukratko iznosi historijat te ustanove, kao i rezultati dosadašnjih istraživanja u hrvatskoj i talijanskoj te historiografiji drugih europskih zemalja. Slijedi popis izabranih procesa protiv Hrvata u spisima mletačkog Svetog oficija prema vrstama optužbi, potom grafički prikaz u postocima, ovisno o optužbi, zastupljenosti u vremenskom slijedu prema spolu, zanimanjima i podrijetlu.

U sljedećem poglavlju autorica analizira procese protiv 16 hrvatskih građana optuženih za prijelaz na islam (*maomettismo* ili *eresia in genere*). U najvećem broju slučajeva optuženi za ovu vrstu hereze bili su muškarci (11), a manje žene (5). Većina njih dolazila je iz gradova i sela na hrvatskom i bosanskom području, tada pod osmanlijskom vlašću, a najčešće su bili vojnici na služanju u osmanlijskoj vojsci. Nešto rjeđe radilo se o pomorcima i obrtnicima. Autorica uočava različite razloge i dob ljudi prilikom prelaska na islam, te razmatra na koji se način optuženici brane pred predstavnicima Svetog oficija. Prema izjavama optuženika Svetom oficiju, “posjete džamijama držali su lažnim i ispraznim činom” i ponavljali su da “kroz sve godine provedene u osmanlijskom okruženju nisu naučili turski jezik”. Iako su tvrdili da nikada nisu napustili katoličku vjeru, činjenica je da je prilika za bijeg na kršćanski prostor uistinu bilo dovoljno te da se radi o voljnoj prilagodbi običajima

i pravilima muslimanske zajednice. Procesi, koji su se uglavnom odvijali po istom slijedu pitanja, najčešće su završavali blagim kaznama za optuženike (obaveze pričesti i ispovijedi, molitve krunice i sl.). Procesi bi završavali simboličnom formom odricanja od islama (*abiurazione*). Na koncu ovog poglavlja priložen je sadržaj pojedinih procesa koji ukazuju na raznolikost pojedinačnih ljudskih sudbina i razloga prijelaza na islam.

“Dvostruko krivovjerje: Grčka shizma i prijelaz na islam (*scisma greca e turca*)” poglavlje je u kojem autorica razmatra procese vođene ponajviše u 17. stoljeću protiv pojedinaca koji su dva puta zgriješili protiv Katoličke crkve, jednom prihvaćanjem pravoslavlja, te potom islama. Optuženici za shizmu i herezu uglavnom su dolazili s područja izloženih postojanim ratnim zbivanjima (Šibenik, Kotor, Bosna), te različitim vladarima. Pred mletačkim sudom ispitanici su opravdavali pristajanje uz čak tri različite vjere upravo općim ratnim prilikama.

U sljedećem poglavlju autorica analizira procese vođene protiv hrvatskih useljenika koji su prihvatili teoriju o predestinaciji ili neke druge dogme protestantizma. Zanimljivo je da je prelazak na protestantizam (*protestantismo, luteranismo*) smatran znatno opasnijim grijehom koji je prijetio temeljima Mletačke Republike, te je posljedično znatno strože kažnjavan. No, i u takvim slučajevima samo je nekoliko procesa rezultiralo težim kaznama kao što su izgon s teritorija Mletačke Republike i javno odricanje od protestantizma. Prijepis izabranih dokumenata u dodatku donosi ujedno zanimljive podatke o općim vjerskim prilikama na istočnoj obali Jadrana na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, kao i podatke o pojedinim uglednim crkvenim osobama hrvatskog podrijetla (Marko Antun de Dominis, pojedini zadarski uglednici).

U poglavlju “Magija i praznovjerje (*magia, negromanzia, suduzione, sortilegio*)” autorica razmatra procese vođene protiv hrvatskih građana optuženih za vođenje ili sudjelovanje u ovim nedopuštenim obredima u razdoblju od 1582. do 1721. Analiza pokazuje da se u ovim procesima spominje nešto veći postotak žena nego muškaraca, što su najčešće bili podrijetlom iz gradskih komuna na istočnoj obali Jadrana. Manji dio ispitanika bio je patricijskog podrijetla, a bilo je i crkvenih dužnosnika. Vrlo su zanimljivi opisi tijekom pojedinih procesa koji obiluju detaljima iz pučkog praznovjerja. Riječima autorice: “Takvi nam podaci približavaju svakodnevlje, navike, težnje i misaona obzora običnog puka prošlih stoljeća, podastirući nam konkretne primjere i dokaze na koje teško nailazimo u nekim drugim vrstama izvornih arhivskih spisa.”

U poglavlju naslovljenom “Ostali procesi (*bestemmie, ereticali, scandalo, poligamia, libri proibiti*)” razmatraju se procesi i sudbine pretežito duhovnih osoba koje su zgriješile ponašanjem koje nije bilo u skladu s njihovim društvenim i profesionalnim statusom. Analizirani su procesi iz razdoblja od 1573. do 1744. g. Zanimljivo je da su svi optuženici bili muškarci podrijetlom sa srednjodalmatinskih otoka, te iz Dubrovnika i Kotora. Procesi koji se ovdje obrađuju, vezani su uz neprimjerene veze s lokalnim vjernicima, pedofiliju, čitanje zabranjenih knjiga, poligamiju itd. Optuženici su najčešće kažnjavani premještanjem u druge župe, a rjeđe isključenjem iz obnašanja crkvenih službi.

Knjiga je dopunjena sažetkom na engleskom i talijanskom jeziku, priložen je obiman popis korištenih izvora i literature, tu je zatim kazalo osoba, kazalo toponima i etnonima te bilješka o autorici.

Uzevši u obzir činjenicu da je autorica u ovoj studiji razmotrila jedan do sada u cijelosti nepoznat problem iz hrvatske povijesti na temelju do sada nepoznate građe, može se zaključiti da ova knjiga predstavlja izuzetno vrijedan doprinos hrvatskoj historiografiji. Valja napomenuti da je u radu na studiji korištena relevantna inozemna literatura (ponajviše talijanska, ali i europska općenito). Pored toga što je u studiji razmotrena, u suvremenoj europskoj historiografiji popularna, tema svakodnevnog života, knjiga je i metodološki i strukturalno ravnopravna znanstvenim dosezima suvremene europske historiografije.

Meri KUNČIĆ

POVIJEST HRVATSKE ZAJEDNICE U MLECIMA

(Lovorka Čoralić, *U gradu svetoga Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Golden marketing, Zagreb, 2001., 521 str.)

Izdavačka kuća Golden marketing objavila je studiju *U gradu svetoga Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima* hrvatske povjesničarke Lovorke Čoralić. Iako se knjiga bavi hrvatskim iseljenicima u Mlecima od prvih kontakata u 9. stoljeću pa sve do 18. stoljeća, najveći dio studije posvećen je razdoblju od 15. do 17. stoljeća, što je bitno uvjetovano sačuvanošću građe u mletačkim arhivima. S obzirom na problematiku, u studiji su obrađena pitanja političkog i gospodarskog položaja Hrvata u Mlecima, potom kulturni i religiozni život hrvatske zajednice u Mlecima, kao i njihova uključenost u svakodnevicu grada na lagunama.

U prvom poglavlju “Izvori i historiografija. Mogućnosti istraživanja” (15–51) izneseni su podaci o izvorima koji se odnose na hrvatsku zajednicu u Veneciji te na hrvatsku bratovštinu sv. Jurja i Tripuna. Jedan dio izvora objelodanili su pojedini hrvatski (Ivan Kukuljević Sakcinski, Franjo Rački, Šime Ljubić, Grga Novak, Miroslav Bertoša i Nikola Čolak) i talijanski povjesničari. Potom slijedi pregled dosadašnje historiografije s obzirom na ovu problematiku. Iako je jedan dio građe objavljen, najvažnija skupina izvora – oporuke – još uvijek su neobjavljene i čuvaju se u Državnom arhivu u Veneciji, u fondu bilježničkih spisa (*Archivi notari*). Uz ovaj fond, za istraživanje hrvatskih doseljenika u Mlecima važan je i fond *Arti*, smješten u istom arhivu. Vrlo su važni i fondovi vezani uz djelatnost Vijeća desetorice, knjige s popisom mletačkog patricijata, fond u kojem su sadržani spisi nadzornih i sudskih organa, fond *Savi all'Eresia* odnosno *Santo Ufficio*, fond *V Savi alla Mercanzia*, te niz drugih fondova koje autorica detaljno predstavlja. Pored arhivske građe iz Državnog arhiva, osobito je zanimljiv fond *Status Animarum* koji se čuva u *Archivio storico della Curia patriarcale di Venezia*. Od izvora vezanih uz djelatnost bratovštine sv. Jurja i Tripuna najvažniji je svakako Statut ove bratovštine iz 1455. godine, zatim katastik bratovštine, knjige s podacima o tekućem godišnjem poslovanju bratovštine, te još neki drugi fondovi koji sadrže zanimljive podatke o djelatnosti bratovštine. Na koncu ovog poglavlja izložen je pregled literature, uglavnom talijanske i hrvatske, koja se bavila proučavanjem povijesti hrvatskih iseljenika u Veneciji.

U drugom poglavlju “Smjerovi hrvatskih migracija od XV. do XVII. stoljeća” (52–67) razmotreni su osnovni smjerovi hrvatskih migracija u kasnom srednjem i ranom novom vijeku. Navedeni su sljedeći osnovni pravci migracija: sjeverni/sjeverozapadni smjer prema Austriji, Ugarskoj, Slovačkoj i Češkoj; zapadni smjer prema Istri, Gorici, Kranjskoj, Štajerskoj i Furlaniji; prekojadranski smjer u rasponu od Veneta do Apulije. Pritom autorica napominje da su migracije prema sjeveru, zapadu i jugu relativno dobro istražene, dok su hrvatske migracije na područje mletačke *terraferme* bile dosada slabo istražene.

U poglavlju “Najranije doba hrvatsko-mletačkih veza. Povijesno ozračje prvih hrvatskih prekojadranskih iseljavanja” (68–74) ukratko su analizirani politički, gospodarski i vojni odnosi između Mletačke Republike i komuna na istočnoj jadranskoj obali u srednjem vijeku. Već se u tom razdoblju mogu zamijetiti prve migracije prema Veneciji iako su one bile slabog intenziteta.

Ova je problematika predmet poglavlja “Prvi ‘Skjavuni’ – najranije doba hrvatske zajednice u Mlecima” (75–80) u kojem su razmotrena pojedinačna iseljavanja u srednjem vijeku. No, razdoblje u kojem dolazi do procvata iseljavanja Hrvata s istočnojadranske obale i hrvatske unutrašnjosti u Veneciju, bilo je od 15. do 17. st., što je predmet poglavlja “Središnje doba hrvatskih prekojadranskih migracija (XV.–XVIII. st.): brojidbeni pokazatelji” (81–83). Trend iseljavanja hrvatskog življa bio je najintenzivniji u razdoblju od kraja 15. do kraja prve četvrtine 16. stoljeća (posljedica Krbavske bit-

ke). Iako su neki hrvatski iseljenici asimilirani, ipak se “domovinska svijest očuvala kod potomaka onih skupina useljenika koje su u Mletke pristigle u radoblju najjačih prekojadranskih iseljavanja”. “Podrijetlo hrvatskih iseljenika” (84–100) poglavlje je posvećeno analizi podrijetla iseljenika prema zemljama, regijama i gradovima. Brojiddbeni podaci upućuju na zaključak da je znatno veći broj iseljenika pristizao iz mletačkih posjeda i gradova na istočnoj jadranskoj obali nego iz unutrašnjosti Hrvatske. Posebnu pažnju autorica je posvetila pripadnicima patricijata dalmatinskih komuna i humske velikaške obitelji Kosača u Mlecima.

U poglavlju naslovljenom “Mjesta stanovanja hrvatskih iseljenika u Mlecima” (101–121), ukratko je razmotrena urbana struktura Venecije u tom razdoblju, a veća je pažnja posvećena gradskim četvrtima u koje su se naseljavali hrvatski iseljenici. Uz oporuke, najpouzdaniji izvori za proučavanje ove problematike su mletački katastri iz razdoblja od 16. do 18. stoljeća. Analiza je pokazala da je najveći broj hrvatskih useljenika u Mlecima bio naseljen u siromašnom predjelu Castello. Tragovi brojne hrvatske zajednice osobito su u tome gradu urezani u mletačkoj toponomastici kroz nazive riva, ulica i trgova.

“Zanimanja, aktivnosti i profesionalno djelovanje Hrvata u Mlecima” (122–170) je poglavlje u kojem se detaljno analizira struktura profesionalnih djelatnosti hrvatskih iseljenika. Značajan je doprinos Hrvata u mletačkim obrtima, u radu u mletačkom Arsenalu, u pomorskim zanimanjima, radu u poduzetništvu i trgovini, te radu u državnim i vojnim službama. Pored relativno cijenjenih svjetovnih zanimanja, autorica je razmotrila i problematiku prisutnosti duhovnih osoba s hrvatskih prostora u Mlecima te zanimanja koja su bila najmanje cijenjena unutar mletačkog društva (npr. kućna posluga).

U poglavlju “Životno svakodnevlje: obitelj, rodbina i prijatelji. Kućna posluga. Kultura stanovanja” (171–190) autorica govori o raznim aspektima svakodnevnog života hrvatskih iseljenika. Osobito se osvrće na problematiku bračnih, obiteljskih i rodbinskih odnosa, odnosa s prijateljima, znanjcima, susjedima i poslovnim partnerima, te odnosa prema kućnoj posluži i radnoj snazi. U okviru analize prostora i kulture stanovanja, autorica govori o interijeru kuća, modi, predmetima za svakodnevnu upotrebu i slično. Analiza je pokazala da su hrvatski iseljenici određenog staleža istovjetnog ponašanja, modnih ukusa i standarda kao i njihovi mletački suvremenici istog staleža. Religiozni život kao jedan od aspekata svakodnevnog života obrađen je u poglavlju “Vjerski život i religioznost. Odnos prema crkvenim ustanovama i duhovnim osobama” (191–215). Osobitu pažnju autorica je posvetila sljedećim pitanjima: mjesto pokopa, pogrebni običaji, hodočašća, legati hrvatskih iseljenika mletačkim vjerskim ustanovama te veze naših iseljenika s duhovnim osobama u Mlecima.

Budući da je bratovština sv. Jurja i Tripuna imala izuzetno značajnu ulogu u civilnom i vjerskom životu hrvatskih iseljenika u Veneciji, autorica je ovoj ustanovi posvetila zasebno poglavlje naslovljeno “Hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna” (215–262). U poglavlju se pregledno iznosi višestoljetna povijest ove bratovštine koja je utemeljena 1451. godine. Posebna pažnja posvećena je djelatnostima, ustroju i načinu podjele vodećih dužnosti u bratovštini. Potom slijedi analiza karitativne djelatnosti bratovštine, financijskog uzdržavanja bratovštine putem oporučnih legata hrvatskih iseljenika, te bogate umjetničke baštine bratovštine (spomenimo samo slikarski opus mletačkog majstora Vittorea Carpaccia).

“Domovinske veze: posjedi, obitelj, prijatelji, vjerske ustanove i duhovne osobe” (263–274) je poglavlje u kojem su obrađene obiteljske, prijateljske, poslovne i vjerske veze između hrvatskih iseljenika s osobama i ustanovama u mjestima njihova podrijetla. Najzahvalnija vrsta izvora za proučavanje domovinskih veza hrvatskih iseljenika svakako su oporuke u kojima brojni oporučni legati svjedoče o čvrstim vezama s rodnim krajem.

Pored iseljavanja u Mletke iz gospodarskih razloga, velik broj Hrvata prisilno je morao napustiti rodni kraj ili je njihov boravak u Mlecima nesretno završio, o čemu autorica govori u poglavlju “Neželjeni boravak u Mlecima: procesi, osude, progoni i zatočeništva” (275–294). Pri tome se

najčešće radilo o hrvatskim osuđennicima na smrt, političkim pobunjenicima protiv mletačke vlasti, bogohulnicima, svodnicima, prostitutkama, krivovjercima, pustolovima, mešetarima i drugim skupinama na margini društva.

“Novo doba: od nestanka hrvatske nacionalne zajednice do pojave novih ‘skjavuna’” (295–304) dio je studije u kojem je ukratko izložena povijest hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima od francuskog ukidanja Republike 1797. do konca 20. stoljeća, kada je Venecija turistički privlačna i brojnim hrvatskim turistima.

Slijedi poglavlje “Likovni i glazbeni umjetnici, književnici i znanstvenici: hrvatski prinosi mletačkoj kulturnoj baštini” (305–345) u kojem je izložen presjek likova hrvatskih graditelja, kipara, slikara, glazbenika, književnika, filozofa i znanstvenika koji su bitno pridonijeli kulturnoj, znanstvenoj i umjetničkoj baštini Venecije od 14. do konca prošlog stoljeća (Juraj Matejev Dalmatinac, Andrija Meldola, Juraj Julije Klović, ali i znanstvenici kao Nikola Nalješković, Ignjat Đurđević, Ivan Lučić (Lucius), Ivan Tanzlinger Zanotti, Julije Bajamonti i drugi). Kao dodatak studiji priloženi su sažeci na engleskom i talijanskom jeziku, kazalo toponima, etnonima i osoba, a obogaćena je i brojnim ilustracijama, zemljovidima te nizom grafikona koji potvrđuju izvršenu analizu.

Knjiga koja je ovdje ukratko predstavljena, pisana je u skladu sa znanstvenim i metodološkim načelima suvremene europske historiografije, potvrđenim kroz obimno korištenje europske, a posebice talijanske literature, te ozbiljnu i iscrpnu analizu izvora. No, usprkos njenom znanstvenom karakteru, knjiga je istovremeno izuzetno zanimljiva za čitanje. Možemo zaključiti da ova studija predstavlja značajan doprinos hrvatskoj (ali i talijanskoj) historiografiji u cijelosti, kao i uzoran znanstveni predložak koji će “potaknuti nove, još cjelovitije i detaljnije obrade neiscrpnih hrvatsko-mletačkih tema”.

Zoran LADIĆ

ZBORNİK O PAVLU POSILOVIĆU

(Zbornik radova sa znanstvenog skupa *Pavao Posilović i šibensko-skradinski kraj u njegovo doba*, Skradin – Visovac, 27.–28. listopada 2000., Gradska knjižnica “Juraj Šižgorić” Šibenik, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb, 2001., 262 str.)

Skradinski biskup, zatim biskupski upravitelj u Slavoniji i duvanjski biskup franjevac Pavao Posilović (Glamoč, 1600. – Rama, 1653.) napisao je dva popularna nabožna djela: *Naslađenje duhovno* i *Cviet od kriposti*. Oba su više puta tiskana, prvo bosančicom, kasnije latinicom. Značaj i popularnost Posilovićevih djela u njegovo vrijeme, ali i dugo nakon njegove smrti, bili su poticaj održavanju znanstvenog skupa s ciljem utvrđivanja pouzdanih činjenica iz njegova života i pastoralnog rada, te ponovnog propitivanja književnog dosega Posilovićevih djela sa suvremenog motrišta.

Niz priloga sa znanstvenog skupa otvara rad Radoslava Katičića “Pavao Posilović – glas iz vremena tihih pregalaca” (9–16) koji Posilovića i njegovo djelo procjenjuje kroz opću sliku hrvatske nabožne književnosti tog vremena, uvršćujući ga među pisce koji su postavili temelje razvoju hrvatskog standardnog jezika, iako nisu ponudili originalna književna djela.

Pavao Knezović studiozno analizira izreke koje je Posilović preveo s talijanskog na hrvatski i tiskao u svom drugom djelu, ali i način na koji su te izreke ušle u *Fiore di virtù*, originalno djelo nastalo vjerojatno krajem XIII. stoljeća koje je Posilović preradio i preveo (“Rimski pisci u *Cvietu*”, 17–52). Autor razmatra i pitanje pripisivanja pojedinih izreka različitim piscima, te često puta čudne putove kojima su mnoge mudre izreke antičkih pisaca došle do nas.

“Jezik Pavla Posilovića” tema je priloga Darije Gabrić-Bagarić koju je autorica pažljivo i detaljno obradila (53–86).

Posilovićev *Cviet od kriposti* nije jedini tekst u hrvatskoj književnosti koji se temelji na prijevodu *Fiore di virtù*. Alojz Jembrih u svom prilogu daje paralelni prikaz i usporedbu Posilovićevog teksta i kasnosrednjovjekovnog glagoljskog teksta iz *Tkonskoga zbornika* (“Posilovićev *Cviet od kriposti*... i glagoljski *Cvjet vsake mudrosti*”, 87–106).

Tema priloga Franje Emanuela Hoška je “Biskupsko djelovanje Pavla Posilovića u Slavoniji” (107–118), a govori o njegovom uspješnom obavljanju biskupske službe na području pod turskom vlašću unatoč brojnim problemima.

Prilog Lovorke Čoralić pod naslovom “Skradin i Mleci (Državno-političke veze i prisutnost Skradinjana u Mlecima i Padovi)” obrađuje mletačka nastojanja za stjecanjem Skradina, jednostoljetno kontinuirano mletačko vrhovništvo nad Skradinom (1683.–1797.), skradinska iseljavanja u Mletke i Veneto, te djelovanje istaknutih osoba skradinske crkvene prošlosti na tom području (119–145).

Damir Karbić istražuje međusobne veze franjevac i pripadnika hrvatskog plemićkog roda Šubića u prilogu “Utjecaj velikaškog roda Šubića na razvoj franjevac u Hrvatskoj i Dalmaciji s posebnim osvrtom na skradinsko-bribirsko područje” (147–166).

Drugi prilog Pavla Knezovića u ovom zborniku rezultat je autorova nastojanja na utvrđivanju spornih ili nepoznatih činjenica o životu Pavla Posilovića – godine rođenja, podataka o njegovoj obitelji, školovanju i njegovu životnom putu općenito (“Pavao Posilović Mošunjanin – curriculum vitae”, 167–173).

“Notae bibliographicae” priredio je Marinko Šišak (175–179), a Ivica Sušić je napisao “Kroniku znanstvenoga skupa Skradin – Visovac, 27.–28. listopada 2000.” U dodatku zbornika tiskan je

Posiloviće *Cviet od kriposti* koji je transliterirao Pavao Knezović prema izdanju tiskanom bosančicom 1701. godine.

Zahvaljujući sudionicima ovog skupa, osobito Pavlu Knezoviću, proširene su spoznaje o Pavlu Posiloviću kao značajnoj osobi hrvatske kulturne povijesti XVII. stoljeća.

Zdravka JELASKA

ZBORNİK POSVEĆEN TADIJI SMIČIKLASU

(Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, posvećen 150. obljetnici rođenja Tadije Smičiklasa /1843.–1993./, vol. 18, Zagreb, 2000., 272 str.)

Prije osam godina Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti svečanom je akademijom, znanstvenim skupom i izložbom obilježila 150. obljetnicu rođenja Tadije Smičiklasa, znamenitog hrvatskog povjesničara i predsjednika Akademije. Osamnaesti po redu broj Zbornika Odsjeka za povijesne i društvene znanosti HAZU donosi deset radova sa znanstvenog skupa održanog tom prigodom, cjelovitu bibliografiju radova Tadije Smičiklasa i radova o njemu, te katalog izložbe o njegovom životu i djelovanju. Predgovor Zborniku (7–8) napisao je upravitelj Odsjeka Ante Gulin.

Niz radova sa znanstvenog skupa otvara prilog Hodimira Sirotkovića u kojem je sadržan kratki životopis Tadije Smičiklasa. Autor stavlja naglasak na njegovu djelatnost u temeljnim znanstvenim i društvenim ustanovama Hrvatske u drugoj polovici XIX. stoljeća: Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Matici hrvatskoj i Filozofskom fakultetu u Zagrebu (“Tadija Smičiklas – život i djelo. U povodu 150. obljetnice rođenja”, 9–16).

Nikola N. Kekić u prilogu “Tadija Smičiklas i Grkokatoličko sjemenište Križevačke biskupije” (17–25) prati Smičiklasovo školovanje u ovom sjemeništu, učiteljevanje u Osijeku, studentske dane u Pragu i Beču, profesuru na riječkoj gimnaziji, te njegov povratak u Grkokatoličko sjemenište kao ravnatelja ove ustanove.

O djelovanju Tadije Smičiklasa kao povjesničara s naglaskom na znamenito djelo *Poviest hrvatska* govori uradak Miroslava Kurelca “Povjesnik Tadija Smičiklas i njegove historiografske koncepcije” (45–54).

U radu “Nacionalni identitet u djelu T. Smičiklasa: o podrijetlu Hrvata i hrvatskog naroda” (63–104) Petar Korunić obrađuje poimanje nacionalnog identiteta u Smičiklasovim djelima i tim povodom raspravlja o nacionalizmu i identitetu uopće, a posebno o etničkom i nacionalnom identitetu u Hrvatskoj XIX. stoljeća.

Iznimno mjesto u hrvatskoj historiografiji Tadija Smičiklas u prvom je redu zaslužio prikupljanjem i objavljivanjem povijesnih vrela. Tom vidu njegova rada zajednički prilog su posvetile Vesna Gamulin-Tudjina i Mirjana Matijević-Sokol (“Tadija Smičiklas kao izdavač povijesne građe”, 105–114). Od godine 1896. do smrti Smičiklas je djelovao kao arhivist i ravnatelj Arhiva JAZU u kojem se nalazi i najveći dio njegove rukopisne ostavštine. O tome govori rad Petra Strčića “Ravnatelj Akademijina Arhiva Tadija Smičiklas i novopronađena građa o njemu” (127–144).

Na temelju neobjavljene građe iz fonda Zapisnici Mudroslovnog fakulteta i Spisi Mudroslovnog fakulteta Ivan Jurković iznosi niz zanimljivih podataka o temi “Tadija Smičiklas, profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu” (145–157). Ovaj rad u značajnoj mjeri oživljava sliku T. Smičiklasa kao profesora i oslikava njegov odnos prema studentima.

Smičiklasovo djelovanje u trećoj ustanovi nacionalnog značaja obrađuje Dubravko Jelčić u tekstu "Tadija Smičiklas i Matica hrvatska" (159–166). Autor posebno napominje kako je bio jedan od najznačajnijih Matičinih predsjednika.

Bogatu Smičiklasovu korespondenciju s istaknutim pojedincima onovremenog hrvatskog političkog, kulturnog i javnog života analizira Aleksandra Kolarić u prilogu "Hrvatska zadnje četvrtine XIX. stoljeća u korespondenciji Tadije Smičiklasa" (167–182). Rad je obogaćen i prijepisima nekih značajnijih pisama iz te korespondencije.

Niz od deset znanstvenih radova zatvara "Oporuka Tadije Smičiklasa" (183–197) koju je obradio Petar Strčić. Oporuka je sastavljena 14. III. 1913., a javno je proglašena na dan Smičiklasova preminuća 8. IV. 1914.

Prilog poznavanju djela T. Smičiklasa i putokaz onima koji će se ubuduće baviti poviješću druge polovice XIX. i početka XX. stoljeća daje i cjelovita "Kronološka bibliografija radova Tadije Smičiklasa i radova o njemu" (199–228) koju je sastavila Aleksandra Kolarić. Zbornik zatvaraju program svečane akademije i znanstvenog skupa (229–234), te katalog prigodne izložbe (235–265). Brojne ilustracije kojima je obogaćen ovaj Zbornik čine ga dodatno zanimljivim. Posebice se to odnosi na kvalitetne slike čitkih i zanimljivih pisama.

Zdravka JELASKA

IZBOR IZ PERA ISTRAŽIVAČA HVARSKE BAŠTINE

(Niko Duboković Nadalini, *Odabrani radovi*, Književni krug, Split, 2001., 624 str.)

Deset godina nakon smrti istaknutog istraživača kulturne baštine otoka Hvara dr. iur. Nike Dubokovića Nadalinija, svjetlo dana ugledali su njegovi *Odabrani radovi* – zbirka od 48 radova – objedinjeni u jednoj knjizi zaslugom njegove kćerke Lukrecije Benković-Duboković, a u izdanju Književnog kruga Split u sklopu posebne edicije – Hvarski književni krug. Knjiga, pored Dubokovićevih rasprava, sadrži uvodnu posvetu autorove kćerke, predgovor arheologa dr. Marina Zaninovića, a nakon članaka slijede bogata bibliografija autora knjige, bilješka o piscu iz pera poznatog medievalista dr. Željka Rapanića, te kazala osobnih imena i zemljopisnog nazivlja.

Niko Duboković Nadalini je osoba čiji neumorni entuzijizam na proučavanju hvarske baštine predstavlja slijed vrsnih istraživača povijesti otoka Hvara. Rođen je u Jelsi 25. prosinca 1909., u jednoj od istaknutijih dalmatinskih pomorskih obitelji 19. stoljeća. Završio je pravo na Fakultetu društvenih i političkih znanosti u Lausannei, gdje je i dobio naslov doktora pravnih znanosti obranivši tezu o talijansko-jugoslavenskim odnosima 1914.–1920. god. U Kraljevini Jugoslaviju se vratio za vrijeme Banovine Hrvatske, dobivši namještenje u Ministarstvu vanjskih poslova. U vremenu NDH obavlja funkciju vicekonzula u Trstu, a nakon rata dopijeva u Staru Gradišku, odakle su ga izvukli uglednici kojima je on pomagao za vrijeme rata. Nakon ovih burnih vremena počela je Dubokovićeva znanstveno-istraživačka djelatnost koja je potrajala do kraja života. Ta djelatnost započinje službom u Državnom arhivu u Zadru, gdje je kao službenik JAZU istraživao razdoblje francuske uprave u Dalmaciji, brodarstvo rodnog mu mjesta Jelse, a sređivao je i arhiv Pelješkog pomorskog društva u Orebiću. God. 1950. imenovan je počasnim konzervatorom za otok Hvar; time se otvara razdoblje njegove najplodnije djelatnosti na očuvanju i istraživanju kulturne baštine ovog otoka. Duboković osniva Historijski arhiv u Hvaru, kasnije preimenovan u Centar za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, jedinstvenu ustanovu ovoga tipa u tadašnjoj Jugoslaviji. Okupivši oko sebe krug entuzijasta, ljubitelja otoka i njegova kulturnog blaga, prišao je napornom radu koji nije bio bez prepreka i problema. Uz

velike napore Duboković je radio na zaštiti i konzerviranju arheoloških, etnografskih, pisanih i ostalih ostataka hvarske baštine. Ta je djelatnost vidljiva i iz bogate publicistike koju je ostvarivao Centar, a čije su najizvršnije publikacije: *Prilozi povijesti otoka Hvara, Zapisi o zavičaju, Bilten i Periodični izvještaji*. Duboković se redovito oglašavao svojim prinosima i u ostalim relevantnim znanstvenim periodičima. Također je i autor turističkih vodiča otoka i pojedinih naselja (Hvara, Jelse, Staroga Grada, Vrboske). Svi ovi vodiči, kao i njegov vodič kroz Grapčevu špilju, prevedeni su na više europskih jezika. Najvažniji njegovi radovi objavljeni su u tri sveska *Rasprava i članaka* (1988., 1989. i 1991.) u vlastitoj nakladi.

Odabrani radovi tako čine jedan prirodni slijed u kojem su, na jednom mjestu, sabrani svi najznačajniji Dubokovićevi radovi, prethodno razasuti po raznim znanstvenim edicijama ili pak tematski objelodanjeni u *Raspravama i člancima*. *Odabrani radovi* donose i jedan dosad neobjavljeni rad: "Vitez Niko Duboković i Narodna stranka u Dalmaciji" (str. 138–150), u kojem Duboković portretira život i djelo svoga djeda – imenjaka – Nike Dubokovića, pomorskog kapetana, brodovlasnika i narodnjaka, jedne od istaknutijih osoba Narodnog preporoda u Dalmaciji.

Radovi koji su objavljeni u ovoj Dubokovićevoj knjizi, podijeljeni su u šest zasebnih cjelina, koje su istovremeno prostorno i vremenski povezane.

U prvoj cjelini: *Politička povijest i društveni odnosi* donosi se osam članaka u kojima Duboković razmatra neke esencijalne probleme iz prošlosti otoka. Tako u raspravi "Stvaranje i razvoj najvećeg zemljišnog posjeda na Hvaru" (str. 17–31) razmatra nastanak jednog imanja na južnoj padini otoka, čije je središte bilo u selu Zacima (Zavala, Pitovska Plaža). Članak "Emancipacija naselja hvarske ravnice od feudalnog oblika crkvene uprave" (str. 32–57) jedan je od Dubokovićevih najznačajnijih doprinosa u kojem raspravlja o nastanku selâ koja okružuju hvarski ager, o njihovoj crkvenoj emancipaciji i bratovštinama koje su imale veliku ulogu u organizaciji župa. Iz ove cjeline posebno je posebno istaknuti raspravu "Obrambene prilike na sjevernoj strani otoka Hvara u XV.–XVII. st. i Lepantska bitka" (str. 90–103) koja je izvorno objavljena u časopisu *Adriatica maritima* 1974. god. povodom 400 godina Lepantske bitke. U raspravi se problematizira krizno vrijeme turskog pohoda na Jadran pod vodstvom Uluz-Alija, što je iniciralo živu urbanističku djelatnost u svrhu protuturske obrane i zaštite otočkih naselja Jelse i Vrboske.

Druga, ujedno i najobimnija cjelina – *Kulturna povijest* – donosi niz radova različitih autorovih preokupacija. Među njima posebno je istaknuti rad "Grob Ivana Frane Biundovića u Aubonneu u Švicarskoj" (str. 151–154) u kojem Duboković donosi biografiju ovog slavnog Hvaranina, povjesničara engleskog građanskog rata (Ratovi dviju ruža), a zatim u kratkim crtama opisuje njegov grob s heraldičkom analizom grba na nadgrobnoj ploči. Autorovo poznavanje otočne etnografije, folkloristike i umijeća življenja vidljivo je i u radovima: "Rekonstrukcija načina odijevanja na otoku Hvaru" (str. 183–190), "Zadnji muški Hektorović u Starome Gradu i neki životni aspekti njegova vremena na otoku Hvaru" (str. 237–263), "Sklapanje jednog bračnog odnosa na Hvaru 1801. godine" (str. 273–278) itd. Posebna Dubokovićeva preokupacija bilo je proučavanje djelovanja otočnih bratovština i društvene uloge koju su vršile među stanovništvom. Ovo je vidljivo u njegovu radu "Značenje bratovština za razvoj društvene svijesti na Hvaru u XIV, XV. i XVI. st." (str. 222–236). Prepoznavši u bratovštinama nositelje društvene svijesti, ljudskog napretka i humanosti, autor na način sličan francuskoj historiografskoj školi okupljenoj oko časopisa *Annales* raspravlja o svim aspektima života na koje su bratovštine imale izravan ili pak neizravan, ali u svakom slučaju presudan utjecaj.

Gospodarska povijest naslov je treće cjeline koja donosi tri priloga. Prvi je "Beneficium simplex ss. Kuzme i Damjana u Hvaru" (str. 321–324), u kojem autor analizira tzv. Kodeks Kasandrić koji donosi kronotaksu rektorâ ovog beneficija od 1496. do početka 20. st. Rasprava "Naš zavičaj u doba Matija Ivanića" (str. 325–341) na popularizatorski način dočarava krajeve i sela u kojima je

odrastao i kretao se Matij Ivanić, vođa hvarskog pučkog prevrata. Zadnja rasprava ove cjeline posvećena je selu “Sv. Nedjelja na Hvaru” (str. 342–345) koje se nalazi na južnim obroncima otoka.

Četvrta cjelina posvećena je *Graditeljskoj baštini*. U ovom dijelu *Odabranih radova* donosi se niz Dubokovićevih rasprava u kojima je vidljivo njegovo poznavanje otočke urbanističke povijesti, zatim razvoja luka, gradnje crkava i sl. O nastanku i razvoju svog rodnog mjesta Jelse autor raspravlja u člancima: “Gdje je bila Civitas Vetus Ielsae na otoku Hvaru” (str. 347–351), “Jelsa u XV. stoljeću” (str. 361–364), “Gradnja i povijest crkve-tvrđave u Jelsi” (str. 401–426) i “Razvoj jelšanske luke” (str. 468–471). U svakom slučaju, najvrjednija rasprava ove cjeline je “Postanak i razvoj naselja na Hvaru te faktori koji su na taj razvoj djelovali” (str. 443–460). To je u pravom smislu riječi povijesno-urbanistička studija o svim naseljima otoka Hvara i njemu pripadajućeg područja (otok Šćedro), u kojoj autor, pored nastanka i razvoja pojedinih naselja, razmatra i lingvistički tumači značajnije otočne toponime. Karakteristika ove cjeline posvećene graditeljstvu su i dvije rasprave koje ne tretiraju hvarsku baštinu. To su: “O gradnji cesta u Dalmaciji u doba Francuza” (str. 427–439) i “Spomenička problematika Dalmatinske zagore” (str. 440–442).

Da se Duboković bavio *Arheologijom i poviješću antike*, vidljivo je u petoj cjelini. “Janusova glava u Pitvama” (str. 485–490) je rasprava u kojoj autor razmatra razloge pronalaska ove dvofacijalne glave (starorimskog božanstva) na području sela Pitve. Slijede kratka priopćenja: “Centurijacija hvarskog agera” (str. 491–493) i “O građevinskom razvoju grada Hvara polovinom XV. stoljeća” (str. 494–500).

Zadnja cjelina *Odabranih radova* posvećena je otočnoj *Onomastici i toponomastici*. Tako u članku “Dio otoka Hvara što se zove Plame” (str. 501–506) Duboković raspravlja o prostoru jugoistočno od Jelse, objašnjavajući toponim Plame koji je prvi put zabilježen u Hvarskom statutu iz 1331. god. Ujedno, na osnovi izvora, točno donosi položaj i demarkaciju kojom je obuhvaćen ovaj toponim. Ovdje je još potrebno spomenuti i raspravu “Otok Šćedro” (str. 507–513) u kojoj se donose prirodno-geografska obilježja ovog otočića koji se nalazi na izvanredno važnoj plovidbenoj ruti. Duboković također u ovom radu raspravlja i o nazivu otoka, kao i o ostalim otočkim toponimima.

Ograničenost prostora ne dozvoljava da se navedu sve Dubokovićeve rasprave donesene u *Odabranim radovima*, od kojih svaka predstavlja izvoran i važan doprinos povijesti otoka Hvara i općenito razvoju kako otočne, tako i nacionalne historiografije. Niko Duboković Nadalini i njegovo djelo živi su dokaz kako ljubav za baštinu, predanost radu i znanstvena osnova svakog istraživanja mogu donijeti vrstan doprinos historiografiji malih otočnih cjelina, koji se ovom prigodom sažeto predstavlja u gornjim redcima.

Mateo BRATANIĆ

O SLOVENSKOJ PUČKOJ STRANCI U BEČKOM PARLAMENTU I PARLAMENTARNOJ POLITICI U HABSBUŠKOJ MONARHIJI (1897.–1914.)

(Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v Habsburški Monarhiji 1897–1914*, Cenesa d. o. o., Založba Panevropa, Celje, 2001., 156 str.)

Sredinom prošle godine izišla je iz tiska prva knjiga mladog slovenskog povjesnika dr. Andreja Rahtena pod naslovom *Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu*. To je po svom opsegu manje, ali sadržajno vrlo značajno znanstveno djelo, u kojem se na sto i pedeset tiskanih stranica temeljito raspravlja o novijoj slovenskoj stranačko-političkoj povijesti u Austro-Ugarskoj Monarhiji, osobito o Slovenskoj pučkoj stranci i njezinim zastupnicima u Bečkom parlamentu (Reichsratu) od kraja 19. stoljeća do početka Prvog svjetskog rata. Budući da se radi o vrlo mladom, izuzetno talentiranom, sposobnom i u hrvatskoj historiografiji još nedovoljno poznatom stručnjaku, čije vrijeme tek dolazi, prije prikaza i ocjene navedenog djela, iznijet ćemo osnovne podatke iz životopisa i znanstveno-stručne bibliografije toga uvaženog slovenskog povjesnika.

Andrej Rahten rođen je 4. ožujka 1973. godine u Celju u susjednoj nam Republici Sloveniji. Nakon završene gimnazije u rodnom gradu 1991., upisuje i završava studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, a jedno vrijeme (1994./95.) kao stipendist Österreichische Akademischer studira i na Sveučilištu u Celovcu. Diplomirao je 1996. s temom *Slovenski poslanci v Dunajskem parlamentu*, a magistrirao godine 1998. s tezom *Federalistični koncepti v politici Habsburške Monarhije na Balkanu 1908–1918*. Nakon uspješno završenog magisterija, upisuje doktorski studij (1999.–2000.) i radi u Znanstveno-istraživačkom centru Slovenske akademije znanosti i umjetnosti. Istovremeno godine 2000. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani uspješno brani doktorsku disertaciju – *Dr. Janko Brejc (1869–1934). Politična biografija* – i stječe zvanje doktora povijesnih znanosti, a godinu dana poslije izabran je za docenta novije slovenske povijesti. U središtu njegovih istraživanja nalazi se uglavnom slovenska nacionalna, stranačko-politička, diplomatska i parlamentarna povijest 19. i 20. stoljeća, zatim povijest Habsburške Monarhije pa dijelom i hrvatska nacionalna povijest u tom razdoblju, a posebice veze istaknutih slovenskih političara i parlamentaraca s hrvatskim pravašima, pravaškim i drugim hrvatskim zastupnicima iz Istre i Dalmacije u Carevinskom vijeću u Beču.

Nakon istraživanja u slovenskim, austrijskim, hrvatskim, srpskim i bosansko-hercegovačkim arhivima, dr. Rahten napisao je i objavio veći broj znanstvenih i stručnih radova, koje je uglavnom tiskao u vodećim slovenskim i hrvatskim znanstvenim časopisima, ali i drugim publikacijama, a nedavno je objavio i dvije monografije o Slovenskoj pučkoj stranci. Prvu, kako smo već rekli, pod naslovom *Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v Habsburški Monarhiji 1897–1914*, Celje, 2001.; i drugu – *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslavanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929*, Ljubljana, 2002. Prva knjiga dr. Andreja Rahtena – *Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu* – o kojoj će ovdje biti riječi, ima na početku kazalo i kratak predgovor, zatim deset posebnih cjelina s bilješkama, od kojih svaka za sebe može biti posebna znanstvena radnja, potom popratnu riječ i, na kraju, popis izvora i literature. Djelo je konceptijski dobro postavljeno i obrađeno, glavni naslov i podnaslov odgovaraju sadržaju, ali bi bilo još i bolje da je u uvodnom dijelu opširnije obrađen osnutak, rad, program i početno političko djelovanje (geneza) prvih slovenskih političkih stranaka, osobito Katoličke narodne stranke odnosno Slovenske pučke stranke, u svim slovenskim zemljama do 1897., a ne bi škodila ni jedna šira informacija o Carevinskom vijeću u Beču. Osim toga, svakako je trebalo

izraditi popis rabljenih kratica i kazalo osoba, što bi djelo učinilo nešto opširnijim, preglednijim, potpunijim i uporabljivijim, a to znači i kvalitetnijim.

Već u "Predgovoru" knjige, str. 4, autor ističe kako Slovenskoj pučkoj stranci kao najznačajnijoj i najbrojnijoj predstavnici slovenskog naroda pripada posebno mjesto u slovenskoj stranačko-političkoj i parlamentarnoj povijesti od kraja 19. stoljeća do početka Drugoga svjetskog rata, a zatim navodi brojne autore koji su pisali o toj stranci i njezinim zastupnicima u Bečkom parlamentu. U prvom, uvodnom dijelu – "Habsburška Monarhija na prelomu stoljeća" – str. 5–10, govori o teškim političkim borbama i krizama u Monarhiji koje je stalno generirao dualistički sustav vladavine uspostavljen Austro-ugarskom nagodbom 1867., kada je dotad jedinstvena država bila podijeljena na dva dijela, austrijski i ugarski, što je imalo kobne posljedice za njen opstanak. Slovenski narod ostao je u austrijskom dijelu, ali je i dalje živio razjedinjen u više posebno uređenih pokrajina Krune ("Kranjsko, Štajersko, Koroško, Goriško-Gradišćansko, Istro in Trst"). Osobitu pažnju Rahten posvećuje proširenju izbornog prava i izborima za Bečki parlament 1897., a upozorava i na neravnomjeran gospodarski razvoj, te brojne socijalne, nacionalne i gospodarske probleme u austrijskom dijelu Monarhije (Cislajtani). Da bi sačuvala kakav-takav status velesile, Austro-Ugarska se, nakon poraza u ratu s Italijom i Pruskom, na vanjskopolitičkom planu morala usmjeriti na Balkan, gdje nakon Berlinskog kongresa (1878.) najprije okupira, a zatim i anektira (1908.) Bosnu i Hercegovinu te se sukobljava s interesima Kraljevine Srbije i Crne Gore, što će uskoro dovesti do sarajevskog atentata na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i izbijanja Prvoga svjetskog rata 1914.

U drugom dijelu – "Politični profil katoličkih narodnjakov" – str. 11–18, sažeto se raspravlja o prvim slovenskim političkim strankama i njihovim ideologijama, a osobito o idejnim razlikama i sukobima između katoličkih narodnjaka i liberala, odnosno između političkog katolicizma i liberalizma. Kranjska Katolička narodna stranka (KNS), koja 1905. mijenja naziv u Slovenska ljudska (hrv. pučka) stranka (SLS), a 1909. u Vseslovenska ljudska stranka (VLS), nastala je 1892. godine iz Katoličkog političkog društva, dok se Napredna narodna stranka (NNS), u kojoj su se okupljali liberali, razvila iz Slovenskog liberalnog društva. Političku elitu Katoličke narodne stranke činili su uglavnom svećenici seljačkog podrijetla, veoma osjetljivi na socijalne probleme sela i seljaka, a glavni ideolog te stranke bio je svećenik i kasniji biskup dr. Anton Mahnič. U vodstvu stranke iz crkvenih krugova posebice su se istakli: kanonik Karel Klun, njezin prvi predsjednik, zatim dr. Janez Evangelist Krek, dr. Ignacije Žitnik, dr. Aleš Ušeničnik, dr. Evgen Lampe, te Andrej Kalan i Janez Kalan, a od svjetovnjaka odvjetnik dr. Ivan Šusteršič i ekspert za selo i seljačka pitanja Fran pl. Povše.

U trećem dijelu – "Slovenska kršćanska narodna zveza" – str. 19–38, pisac dosta opširno govori o izborima za središnji državni Parlament u Beču 1897., njegovu raznolikom i mnogobrojnom stranačkom sastavu (oko 25 stranaka), te o formiranju Badenijske vlade i idućih vlada čiji je mandat bio veoma kratkotrajan. Na tim izborima slovenski katolički narodnjaci sa Šusteršičem na čelu osvojili su 6 mandata i tako postali vodeća politička snaga među slovenskim zastupnicima u Bečkom parlamentu. Unatoč brojnim stranačko-političkim razlikama, svi slovenski zastupnici formirali su u Parlamentu jedinstven zastupnički klub. Taj klub od 16 zastupnika uskoro se udružio s 9 Hrvata, 7 Rusina, 2 Srbina i 2 moravska Čeha u Slavenski kršćanski narodni savez, koji je ukupno imao 36 zastupnika, a njegov predsjednik bio je dr. Ivan Šusteršič. Svi oni podupirali su desnu koaliciju stranaka koja je u Bečkom parlamentu imala većinu. Suprotstavljajući se sve većim političkim pritiscima i germanizaciji, vodstvo i zastupnici slovenske Kršćanske narodne stranke zalagali su se za zbliženje i ujedinjenje s Hrvatima na temelju hrvatskoga državnog prava i trijalističkog programa.

U četvrtom dijelu – "'Kranjski prepir' v državnem zboru" – str. 39–57, autor najprije govori o izborima za Bečki parlament potkraj 1900., na kojima je Kršćanska narodna stranka opet osvojila 6 mandata, a zatim potanko obrazlaže nastojanja i neuspjele pregovore oko utemeljenja zajedničkoga Južnoslovenskog zastupničkog kluba i pojašnjava sukob između kranjskih katoličkih narodnjaka i

liberala, koji se nikako nisu mogli složiti pa su, na žalost, stvorena dva kluba: “Slovanski centrum” sa Šusteršičem na čelu i Hrvatsko-slovenski klub na čelu s dalmatinskim narodnjačkim zastupnikom dr. Vickom Ivčevićem. Ta dva kluba kasnije će se ujediniti, ali bez slovenskih liberala, u širi Slavenki savez (“Slovanska zveza”) koji je, iako u opoziciji, nastojao braniti političke, gospodarske, socijalne i nacionalne interese južnoslovenskih i slovenskih naroda uopće, a posebice Slovenaca i Hrvata.

U petom dijelu – “Boj za volilno reformo” – str. 58–71, opisuje se dosta uspješna borba zastupnika Kršćanske narodne stranke, koja je 1905. godine promijenila naziv u Slovenska ljudska stranka (SLS), za izmjenu izbornog sustava, što je već na idućim izborima za Bečki parlament omogućilo toj stranci velik izborni uspjeh.

U šestom dijelu – “Vzpon trijalistične ideje in aneksijska kriza” – str. 72–76, dr. Rahten govori o izborima za Bečki parlament 1907. godine, na kojima je Slovenska pučka stranka osvojila 10 mandata i formirala samostalni Slovenski klub od 17 zastupnika na čelu sa Šusteršičem i Korošcem, ali bez slovenskih liberala koji su se pridružili Savezu južnih Slavena na čelu s Ivčevićem i Plojem. Uoči aneksije Bosne i Hercegovine 1908. čelnici Slovenske pučke stranke obnavljaju stare veze s hrvatskim pravašima i zalažu se za trijalističko rješenje hrvatsko-slovenskog pitanja, odnosno zalažu se za ujedinjenje svih slovenskih i hrvatskih zemalja, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, u treću državnu cjelinu u okviru Monarhije. Nadali su se da će trijalističku ideju poduprijeti zastupnici Kršćansko-socijalne stranke Karla Luegera i velikoaustrijski vojni i civilni “belvederski krug” oko prijestolonasljednika i nadvojvode Franje Ferdinanda, a najviše su se pozivali na hrvatsku Pragmatičku sankciju iz 1712. godine.

U sedmom dijelu – “Med obstrukcijo in ‘lojalno opozicijo’” – str. 87–106, pisac raspravlja o držanju zastupnika Slovenske pučke stranke nakon prevladavanja aneksijske krize, kad su se nalazili u opoziciji prema Binerthovoj vladi, a opstruirali su i rad Bečkog parlamenta brojnim hitnim prijedlozima i veoma dugim govorima. Takva politika dovela je 1909. do ujedinjenja slovenskih katoličkih političkih organizacija iz Kranjske, Koruške, Štajerske, Gorice i Istre u Sveslovensku pučku stranku na čelu sa Šusteršičem. Pod njegovim vodstvom su slovenski zastupnici vodili žestoke borbe u austrijskom državnom Parlamentu oko rješavanja pitanja Bosne i Hercegovine, uprave i agrarne banke u toj zemlji, oko osnivanja talijanskog sveučilišta u Trstu, slovenskog sveučilišta u Ljubljani i mnogih drugih pitanja, te postupno preuzimali vodeću ulogu ne samo među slovenskim nego i svim južnoslovenskim zastupnicima u Carevinskom vijeću.

U osmom dijelu – “Na braniku Velike Avstrije” – str. 107–124, autor najprije govori o velikom uspjehu Sveslovenske pučke stranke na prijevremenim izborima za Bečki parlament 1911., kada je ta stranka od 24 moguća slovenska mandata osvojila 20, a zatim raspravlja o udruživanju s pravaškim zastupnicima iz Istre i Dalmacije u zajednički Hrvatsko-slovenski klub od 27 zastupnika. Predsjednik toga kluba opet je bio Šusteršič, a njegovi zamjenici Vjekoslav Spinčić i Ante Dulibić. O tom udruživanju sam Šusteršič kaže kako su se ujedinili s hrvatskim pravašima zato da zajednički izvedu pravaški trijalistički program u Dvojnoj Monarhiji. Nadali su se trijalističkom rješenju južnoslovenskog pitanja u okviru Velike Austrije, u trenutku kada Franjo Ferdinand dođe na prijestolje i preuzme vlast. Stoga su slovenski katolički narodnjaci i hrvatski pravaši bili zagovornici i branitelji ideje o Velikoj Austriji, za koju se jedno vrijeme zalagao i prijestolonasljednik Ferdinand i njegov velikoaustrijski krug. U tom smislu došlo je 20. listopada 1912. godine u Ljubljani, najviše zaslugom Šusteršiča, do ujedinjenja hrvatske Svepravaške organizacije i Sveslovenske pučke stranke u jednu organizaciju s trijalističkim programom Velike Hrvatske u Velikoj Austriji.

U devetom dijelu – “Balkanske pasti” – str. 125–140, dr. Rahten nastavlja raspravu o veliko-austrijskoj politici i njezinu prodiru do Soluna; ona se na Balkanu sukobljavala s interesima velikosrpskih vladajućih krugova oko rješavanja južnoslovenskog pitanja. Nezadovoljni politikom Vlade grofa Karla Stürgkha na Balkanu, zastupnici Hrvatsko-slovenskog kluba u drugoj su polovici 1912. prešli u opoziciju, a u Bečkom parlamentu započeli s opstrukcijom. Naravno, s time se

prešli u opoziciju, a u Bečkom parlamentu započeli s opstrukcijom. Naravno, s time se Šusteršič kao lojalni političar i zemaljski poglavar Kranjske nije mogao složiti, pa je dao ostavku na mjesto predsjednika kluba, a vodstvo Hrvatsko-slovenskog kluba preuzeo je Anton Korošec. Time je bila okončana politička dominacija dr. Ivana Šusteršiča, “neokrunjenog vojvode kranjskog”, u slovenskoj parlamentarnoj politici. I nakon toga opstrukcija se nastavljala, a pojedini slovenski i hrvatski zastupnici govorili su neprekidno u Parlamentu po 12 i više sati, tražeći rješenje južnoslavenskog pitanja u trijalističkom ili pak federalističkom preustroju Habsburške Monarhije.

U desetom, zaključnom i završnom dijelu – “Slovenski parlamentarci v dunajski ‘visoki politiki’” – str. 141–145, autor daje sažet prikaz političkog djelovanja vodećih slovenskih parlamentaraca u Bečkom parlamentu i austrijskoj “visokoj” politici. Slovenski parlamentarci tradicionalno su se oslanjali u Bečkom parlamentu na zastupnike slavenskih političkih stranaka, osobito Hrvate, Čehe, Poljake, Rusine i druge. Najistaknutija osoba među slovenskim političarima i zastupnicima u Bečkom parlamentu bio je, nedvojbeno, dr. Ivan Šusteršič.

Knjiga mladog slovenskog povjesnika dr. Andreja Rahtena – *Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu* – predstavlja velik doprinos razvoju novije slovenske historiografije, osobito one stranačko-političke i parlamentarne na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Radi se o klasičnoj političko-monografskoj povijesnoj studiji – utemeljenoj na izvornom arhivskom gradivu, periodici te relevantnoj slovenskoj i stranoj literaturi – u kojoj je temeljito obrađena djelatnost najjače slovenske političke stranke i njezinih zastupnika, osobito dr. Ivana Šusteršiča, u Bečkom parlamentu. Ovo djelo značajno je ne samo za slovensku nego i za hrvatsku noviju povijest jer se u njemu podrobno obrađuju veze i suradnja između zastupnika Slovenske pučke stranke te pravaških i drugih hrvatskih zastupnika iz Istre i Dalmacije u Carevinskom vijeću u Beču.

Marina i Marjan DIKLIĆ

ACTA HISTORICO-OECONOMICA

(Komisija za ekonomsku povijest društava povjesničara Hrvatske, sv. 27, Zagreb, 2000., 216 str.)

Časopis za ekonomsku povijest *Acta historico-oeconomica* prolazi kroz teško razdoblje. Ovih je dana izašao 27. svezak za 2000. godinu “sa zakašnjenjem zbog nedovoljno dobivenog novca”, kako piše na posljednjoj, 216. stranici časopisa. I naklada je ograničena na 220 primjeraka zbog financijskih ograničenja, kao što piše na 5. stranici. Časopis je tiskan zahvaljujući golemom trudu urednika dr. Ivana Ercega, poznatog ekonomskog povjesničara, koji je ujedno autor svih triju znanstveno-stručnih članaka u njemu.

Svezak 27 posvećen je 270. obljetnici rođenja i 200. obljetnici smrti Nikole Škrleca Lomničkog, “hrvatskog velikana, uglednog državnog djelatnika te marljivog ekonomskog znanstvenika”. Urednik Erceg u tu je svrhu pripremio za tisak tri Škrlecova rada iz područja gospodarstva. Radovi su u izvorniku pisani latinskim jezikom, a za ovu su priliku prevedeni.

U prvom djelu – “Desetogodišnja bilanca trgovačkog prometa u Hrvatsko-Ugarskoj (1777.–1786.)” – Škrlec je prikazao trgovinu Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva diferenciranu prema pokrajinama Donje Austrije, Unutrašnje Austrije, Moravske, Primorja, Češke, Transilvanije, Turske, “stranih zemalja”. Uz to dao je sumaran prikaz trgovine prema “nasljednim i stranim zemljama”. Iz tabelarnog prikaza vidljivo je da je Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo u promatranom razdoblju ostvarivalo suficit u prosjeku preko četiri milijuna forinti godišnje. Nakon toga trgovina je diferencirana po najvažnijim artiklima kao što su barut, olovo, željezo, proizvodi od željeza, svila, materijal od svile, sirovi pamuk,

pamučni proizvodi, laneno platno, predivo, sukno, odjeća (specijalna) itd. U toj trgovini najveći suficit postignut je u izvozu bikova i krava, dok je najveći deficit bio u uvozu lanenog platna.

Drugo djelo – “Opis fizičko-političkog položaja Ugarskog (i Hrvatskog) kraljevstva...” – tiskano je u Požunu 1802. i nastalo je kao rezultat rada posebnog Odbora Ugarskog sabora iz 1791. čiji je zadatak bio dati gospodarski opis Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, a što je trebao biti temelj za djelovanje izvršne i zakonodavne vlasti k unapređenju gospodarskog razvitka Kraljevstva. Zadaću Odbora Škrlec je u prvom članku “Zakon je povjerio Odboru da izradi cjelokupni sustav promicanja ugarske trgovine”, opisao ovako: “Njegovo se Posvećeno Veličanstvo, zajedno sa slavnim Staležima i Redovima, što su se okupili na zasjedanju Zajedničkog sabora... povjerilo dužnost... da izradi nacrt glede unapređenja javnog gospodarstva, posebice glede proizvodnje svile i uzgoja konja većeg uzrasta, glede uklanjanja zapreka što stoje na putu trgovini...” Škrlec iznosi podatke da Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo 1787. godine ima 7,116.789 stanovnika (bez Vojnih krajina) na 4.499 kvadratnih milja. Stanovništvo živi u 57 kraljevskih gradova, 605 ostalih gradova i 10.797 sela. Također, opisuje tok ugarskih rijeka, tlo s obzirom na mogućnosti iskorištavanja u rudarstvu, šumarstvu, poljodjelstvu, stočarstvu, vinogradarstvu, a zatim mogućnosti trgovačkih putova sa susjednim zemljama s osobitim osvrtom na luke Hrvatskog primorja. Za svaku stavku Škrlec nudi rješenja koja bi trebala unaprijediti pojedinu granu gospodarstva.

Vezano uz Škrlečev rad o gospodarskom stanju, nastao je bogat fond izvora koji su mu poslužili u radu. Popis radova sadržaj je trećeg članka – “Popis spisa visokog saborskog Odbora za trgovinu osnovanog člankom 67. iz 1791. godine, koji se nalaze u zemaljskom arhivu”. Spisi su podijeljeni u 12 svežnjeva. U prvom svežnju izvori se uglavnom odnose na formiranje Odbora, u drugom su zapisnici sjednica Odbora, u trećem zakonski prijedlozi koji bi se trebali usvojiti na sjednici Sabora, u četvrtom prijedlozi županija, u petom gradova, u šestom trgovačkih udruženja, u sedmom obrtnika i poduzetnika koji se bave proizvodnjom, u osmom pojedinaca, u devetom svežnju su prijedlozi koji se odnose na Ugarsko primorje, u desetom o luci Senj, u jedanaestom o trgovini Dunavom i u Ugarskom primorju, a u dvanaestom svežnju prijedlog je o osnivanju javnog kraljevskog fonda. Na kraju je popis osoba koje su sudjelovale u radu Odbora, bilo kao njegovi članovi ili kao zainteresirane stranke koje su slale svoje prijedloge. Tako možemo spomenuti karlovačkog veletrgovca Valentina Gollnera i senjskog trgovca Matiju Demellija koji se češće spominju u spisima.

Na kraju, hrvatskoj historiografskoj javnosti postavlja se pitanje: Može li si Hrvatska dopustiti gašenje jedinog časopisa za ekonomsku povijest?

Ante BRALIĆ

IZNOVA POKRENUT AKADEMIJIN ZNANSTVENO-POVIJESNI ČASOPIS U RIJECI I PULI

(*Problemi sjevernog Jadrana*, HAZU, Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci i Područna jedinica u Puli, Zagreb – Rijeka, sv. 7, 2000., 204 str.)

Nakon 12-godišnje stanke u izlaženju, g. 2000. objelodanjen je novi, 7. svezak znanstveno-povijesnog časopisa *Problemi sjevernog Jadrana* u izdanju Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci i njegove Područne jedinice u Puli. Na ukupno 204 stranice novoga sveska znanstvenoj i stručnoj javnosti predstavljena su po tri izvorna znanstvena i pregledna rada, kao i dva stručna prikaza.

Časopis otvara pregledni članak Mirka Markovića "Istra i njezino upoznavanje od najstarijih vremena do pojave prvih regionalnih karata (Historijsko-geografska studija)" (str. 5–38), u kojem autor na osnovi literature daje sažet pregled osnovnih zemljopisnih i klimatskih podataka o pretpovijesnim razdobljima, kao i pojedine podatke o životu tadašnjih ljudi na tlu Istre i glavnim istarskim pretpovijesnim nalazištima, a zatim donosi pregled mitskih i zemljopisnih vijesti o Istri u djelima grčkih i rimskih antičkih (zemljo)pisaca. Slijedi potom autorov prikaz pojedinih kartografskih vrela s prikazom Istre nastalih u srednjem vijeku, da bi članak završio navođenjem onih kartografsko-geografskih djela nastalih u XVI. stoljeću koja se, između ostalog, tiču i istarskog poluotoka.

Izvorni znanstveni rad Miroslava Bertoše naslovljen "Pabirci o povijesti Medulina (Od srednjega vijeka do polovice XIX. stoljeća)", otisnut na ukupno pedeset stranica (str. 39–88), podijeljen je na sedam poglavlja: I. Podaci o imenu naselja i njegovu usponu do polovice XV. stoljeća; II. Građa o gospodarskome životu i odjecima južnoistarske demografske krize i depopulacije; III. Povijesna vrela o pokušajima napučivanja Medulina, o ratnim opasnostima, nesigurnosti života i društvenoj stagnaciji; IV. Medulin: Zemljovidi i katastrofi; V. Žiteljstvo, etnička struktura, gospodarski poticaji (od XVII. do XIX. stoljeća); VI. Zaključak; VII. Prilozi. U raspravi autor na temelju fragmenata neobjavljenih i objavljenih izvora, prikupljenih iz raznih fondova i zbirki, kao i na osnovi odnosne literature oslikava povijest južnoistarskog naselja Medulina od njegova najstarijeg srednjovjekovnog spomena polovicom XII. do prvih desetljeća XIX. stoljeća. Posebnu je pozornost posvetio podacima o gospodarskome životu, kao i onima o posljedicama demografskih i populacijskih kriza koje su već od početka XVI. stoljeća pa nadalje to staro romansko naselje pretvorile u selo dominantno hrvatskog etničkog sastava. Taj je proces, kako ustvrđuje autor, detaljno dokumentiran antroponimijskom građom. Pisac se u radu osvrće i na razdoblje Uskočkoga rata, kao i na teške i nesigurne uvjete življenja u Medulinu i na njegovu području. Upozorava i na postupno nicanje razvojnih poticaja koji su u XIX. stoljeću Medulin pretvorili u južnoistarsko gospodarsko i kulturno središte. Miroslav Bertoša ovim radom daje nesumnjiv novi prinos povijesnom proučavanju starih istarskih naselja, uz naglasak da to predstavlja prvi korak prema dokumentiranom prikazu povijesti Medulina, odnosno prema sintezi o njegovoj prošlosti.

"Promjene u običajima istarskog sela" naslov je izvornoga znanstvenog rada pok. Josipa Miličevića otisnutog od 89. do 119. stranice. U prilogu autor opisuje neke primjere promjena u istarskim porođnim, mladenačkim, svadbenim, pogrebnim i drugim običajima vezanim za život i smrt pojedinca, kao i promjene u društvenim i pučkopobožnim običajima početkom i tijekom XX. stoljeća, za koje, kako kaže, postoji mogućnost da ih održavaju i buduće generacije. Autor usput spominje i starije običaje i vjerovanja tamošnjeg sela, što ih je djelomično opisao još Johann W. Valvasor u svome djelu *Die Ehre des Herzogthums Krain* (1689.), koje se dijelom dotiče i istarskih tema.

Prilog pod naslovom “Doseljednici iz Rijeke, Trsata i Sušaka u puljskim matičnim knjigama od 1613. do 1815.” (str. 121–142) pregledni je rad Slavena Bertoše, u kojem na temelju detaljne analize matičnih knjiga krštenih, vjenčanih, umrlih te popisa krizmanih grada Pule (preko 18.000 upisa) od početka XVII. do početka XIX. stoljeća, što se čuvaju u Državnom arhivu u Pazinu, autor prikazuje nazočnost doseljenika iz Rijeke, sa Sušaka i Trsata u Puli, zaključujući pritom da je Pula upravo zahvaljujući useljavanjima uspijevala opstati kao gradsko središte. Proučavajući migracije s užeg riječkog područja u južnu Istru, autor pridonosi boljem poznavanju veza između riječkog i pulskog područja u razdoblju od početka XVII. do početka XIX. stoljeća.

U preglednom radu (str. 143–165) pod naslovom “Židovsko pitanje u općini Opatija (Od 1938. do 1945. godine)” Antun Giron prikazuje dvije faze u provedbi rasnih zakona na području italofašističke Kvarnerske provincije, s naglaskom na općini Opatija. Kako autor pokazuje, u prvoj fazi, od 1938. do rujna 1943. g. – uz ožakovanje društvene i gospodarske nejednakosti Židova – poticano je i njihovo iseljavanje i interniranje. U drugoj pak fazi, od listopada 1943. do travnja 1945. g., njemačke su okupacijske vlasti unutar Operativne zone *Jadransko primorje* u Opatiji dosljedno provele nacistički projekt “konačnoga rješenja židovskoga pitanja”. Kako pokazuju autorovi tabelarni prilozi, u logore su otpremljena 43 opatijska Židova, a samo je petero njih uspjelo izmaći toj sudbini. Gironov prilog predstavlja lokalni istraživački prinos poznavanju tragične kobi mnogih europskih Židova u Drugome svjetskom ratu.

Darinko Munić u izvornom znanstvenom radu “Kastav i Kastavština u djelu mons. dr. Bože Milanovića” (str. 167–184) raščlanjuje stajališta tog istaknutog hrvatskog svećenika, pisca i političara o Kastvu, kastavskoj općini, Kastavštini i Kastavcima iznesena u njegovu poznatom djelu *Hrvatski narodni preporod u Istri*, s naglaskom na zasebnosti geopolitičkih obilježja Kastva i značenju Kastavštine i istarske Liburnije u spletu povijesnog hoda Istre od početka XIX. do sredine XX. stoljeća. Autor pritom analizira Milanovićevo viđenje toga područja u političkim, pravnim, društvenim, gospodarskim, etničkim, crkvenim i kulturološkim odrednicama istarske prošlosti u razdoblju od 1797. do 1947. godine, naglašavajući njegovo stajalište o Kastvu kao najvećoj, najbogatijoj i najhrvatskijoj istarskoj općini. Pisac potkrepljuje svoje tvrdnje o tim stavovima mons. Milanovića i izvodima iz njegova djela *Moje uspomene (1900.–1976.)*, zaokružujući tako cjelovitost svoga uvida u tu temu.

Časopis zatvaraju dva stručna prikaza; prvi je Diane Stolac pod naslovom “Hrvatski jezikoslovci akademiku Milanu Mogušu” (str. 185–190), što govori o dvobroju znanstvenoga časopisa *Suvremena lingvistika*, god. 23, sv. 1–2 (br. 43–44), Zagreb, 1997., u izdanju Hrvatskog filološkog društva, a slijedi ga prikaz Sanje Holjevac naslovljen “Hrvatsko pomorsko nazivlje”, koji predstavlja istomenu knjigu Diane Stolac objavljenu g. 1998. pod znakom Izdavačkoga centra iz Rijeke (str. 191–201). Na koncu ovog osvrtu, potrebno je naglasiti trud uredništva i suradnika koji je omogućio ponovno oživljavanje ove vrijedne znanstvene periodične publikacije, pa se možemo nadati da će ubuduće redovitije izlaziti, na korist hrvatskih povijesnih i društvenih znanosti.

Mislav Elvis LUKŠIĆ

ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST

(*Časopis za suvremenu povijest*, god. 33., br. 3., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001., 591.–1006. str.)

Novi broj časopisa pod gornjim naslovom donosi, uz znanstvene radove, priloge iz hrvatske gospodarske povijesti te prikaze i ocjene najnovijih uradaka hrvatske i svjetske historiografije. U prvom prilogu pod naslovom "Posjet Josipa Broza Tita Velikoj Britaniji 1953. godine" (597–631) Katarina Spehnjak analizira posjet Josipa Broza Tita Velikoj Britaniji na temelju arhivske građe londonskog Public Record Officea. Osim raščlambe političkih odnosa između Velike Britanije i Jugoslavije u vrijeme hladnoga rata, autorica posebnu pozornost poklanja organizacijskim i protokolarnim pitanjima vezanim uz posjet. Općenito, naglasak rada upravljen je na one sadržaje posjeta koji su dosad bili manje istraživani.

Darko Dukovski u radu "Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945.–1956." (633–668) pokušava prikazati i povezati uzročno-posljedične veze povijesnog procesa egzodusa talijanskog stanovništva iz Istre u razdoblju 1945.–1956. godine. Na osnovi literature i arhivske građe autor zaključuje kako je politika talijanskog fašizma u Istri utjecala na proces egzodusa stanovništva. U svom radu autor je dao i primjere individualne tragedije "profuga" (izbjeglica) koji se većinom nisu mogli asimilirati u novoj sredini, postajući tako višak za talijansku vladu. U radu je prikazana politička pozadina u kojoj se odvijao proces iseljavanja stanovništva, u hrvatskoj historiografiji poznat kao *egzodus Talijana*, a u talijanskoj kao *Il grande esodo*.

U članku "Filozofija povijesti Arnolda Toynbeeja" (669–698) Stribor Kikerec razmatra teoriju povijesti engleskog povjesničara Arnolda Josepha Toynbeeja (1889.–1975.), izloženu u njegovu djelu *Istraživanje povijesti*. U članku se autor ograničio na filozofsko-povijesnu dimenziju djela, odnosno na vezu između dvaju različitih modela povijesnog razvoja. Iako je članak izazvao veliko zanimanje europskih i svjetskih povjesničara, u Hrvatskoj je interes za Toynbeeja bio neznatan.

Članak pod naslovom "Liječenje i medicinski pokusi u koncentracijskom logoru Dachau" (699–705) autorice Daniele Claudije Angetter govori o medicinskim pokusima koje su njemački liječnici vršili nad logorašima u logoru Dachau tijekom Drugog svjetskog rata. U članku se navodi i opisuje niz primjera medicinskih pokusa koje velik dio logoraša nije preživio. Liječnici u službi nacističkog režima opravdavali su svoja istraživanja govoreći da su ona provedena u svrhu poboljšanja zdravstvenih uvjeta njemačkih vojnika, no rezultati su pokazali neuspješnost i besmislenost tih pokusa.

Zlatko Matijević je u radu "Poticaji i organiziranje II. hrvatskog katoličkog kongresa (sastanka) u Ljubljani i referat dr. Janka Šimraka o vjerskom jedinstvu Slavena (1913. g.)" (707–723) rekonstruirao događaje vezane uz sazivanje II. hrvatskog katoličkog kongresa. Glavnu ulogu imali su članovi Hrvatskog katoličkog seniorata – vodeće snage Hrvatskog katoličkog pokreta. Veliku važnost imao je i referat dr. Janka Šimraka koji je govorio o vjerskom jedinstvu Slavena, ideologiji jugoslovensva te o raspadu Austro-Ugarske Monarhije.

Na temelju analize brojne literature i izvora, Mato Artuković u članku "Židovi u srpskom tisku u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća" (725–746) prikazuje položaj koji su Židovi zauzimali u srpskom tisku u Hrvatskoj. Iz analize je vidljivo kako je u srpskom tisku, koji je filosemitstvo Hrvata smatrao bitnim uzrokom hrvatsko-srpskih sukoba, prevladavao antisemitizam. Židovi su u srpskom

tisku često osuđivani da usmjeravaju hrvatsku politiku na štetu srpskog naroda, te su predstavljeni u izrazito negativnom kontekstu.

Tekst Ivice Zvonara "Prilog poznavanju njemačkog knjižničarstva i doprinos Ivana Kostrenčića razvoju hrvatskog knjižničarstva u 19. i početkom 20. stoljeća" (747–778) prikazuje razvoj knjižnica i njihovo poslovanje na području središnje Europe, poglavito Austrije i Njemačke. Naznačene su opće političke i društvene prilike, razvoj najvećih knjižnica, njihova organizacija i napredak u profesionalizaciji, zatim organizacija poslovanja te stvaranje knjižničnih zbirki i kataloga. Opisuje se i utjecaj njemačkog knjižničarstva na hrvatsko, kao i velik doprinos knjižničara Ivana Kostrenčića, zahvaljujući kojem dolazi do razvoja hrvatskog knjižničarstva.

Željko Lekšić u svom radu "Hrvatski dom u Đakovu" (779–799) prikazuje povijest Hrvatskog doma u Đakovu od 1923., kada je osnovano društvo Hrvatski dom u Đakovu, preko 1928./29., kada je sagrađen Hrvatski sokolski dom, pa sve do potkraj 20. stoljeća. Hrvatski dom u Đakovu imao je istaknuto ulogu u društvenom, kulturnom i političkom životu tamošnjeg stanovništva.

Tema posljednjeg znanstvenog članka "Osnutak župe Sv. Nikole Tavelića u Kustošiji" (801–816) Tomislava Zorka rekonstrukcija je osnutka spomenute župe, nastale u sklopu pastoralnog rada Alojzija Stepinca 1939. godine. Prilikom osnutka župe javile su se brojne teškoće vezane uz reakcije crkvenih institucija, javnosti i predstavnika vlasti. Unatoč svemu, župa je osnovana, a njezina je važnost došla do izražaja za vrijeme komunizma koji je onemogućavao normalan vjernički život.

Jedno od glavnih pitanja s kojim se suočila Nezavisna Država Hrvatska odmah nakon svoje uspostave, bilo je utvrđivanje njenih granica prema Italiji. Rješenje tog pitanja imalo je dalekosežne posljedice za područje Dalmacije. U stručnom članku Tomislava Jonjića "Jedno izvješće o prilikama u Splitu i Dalmaciji, u prvim mjesecima nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske" (819–836) objavljeno je izvješće Frane Sulića dr. Mili Budaku. To je zanimljiv povijesni prilog koji govori o prvim tjednima NDH i pokazuje prilike u Splitu i okolici neposredno nakon dolaska talijanske vojske, raspoloženje Hrvata koji su bili pogođeni okupacijom i kasnije aneksijom, te postupke talijanske vlasti prema domaćem stanovništvu.

Povijesni prilog iz hrvatske gospodarske povijesti "Veterinarska povijest Hrvatske kao znanstveni projekt gospodarske povijesti" (841–852) autorice Vesne Vučević-Bajt, pregled je razvoja veterinarstva u Hrvatskoj od srednjeg vijeka do danas. Opisan je i razvoj veterinarske službe, ustanova i škola, a dat je i osvrt na razvoj proizvodnje cjepiva i lijekova. Za organizaciju i rad veterinarske službe važne su brojne zakonske odredbe i pravila, tako da popis važnijih zakona o zdravstvenoj zaštiti životinja također ima svoje mjesto u ovom članku.

Zlatko Virć u članku "Izvori za gospodarsku povijest na primjeru Brodske imovne općine u Vinokovcima" (853–856) daje podatke o fondu te općine. Kako je to jedini sačuvani fond imovnih općina Vojne krajine, njegovi su dokumenti od velike važnosti za proučavanje gospodarstva krajiških općina.

U radu Hrvoja Petrića "Analiza regionalnih gospodarskih povijesnih radova na primjeru Podravine (Ludbreške, Koprivničke i Đurđevačke)" (857–876) analiziraju se povijesni radovi iz gospodarske povijesti vezani uz spomenuta područja. Najznačajniji je zbornik *Podravski zbornik*, a velike priloge gospodarskoj povijesti dali su Rudolf Horvat, Mira Kolar i Dragutin Feletar.

Ivica Šute u radu "Gospodarska povijest u školskim udžbenicima od 1945. do 1999. godine" (877–882) razmatra koliko je gospodarska povijest bila zastupljena u hrvatskim povijesnim udžbenicima u proteklom razdoblju, te kako su i koliko povijesni tekstovi bili prilagođavani političkim prilikama.

Na kraju časopisa je opsežan blok prikaza i recenzija znanstvenih časopisa i djela hrvatske i svjetske historiografije (885–941). Uz prikaze su objavljena i priopćenja (945–948): 51. konferencija Međunarodne komisije za povijest predstavničkih i parlamentarnih institucija, Hrvatsko-poljski znanstveni susret "Hrvati i Poljaci, narodi daleki i bliski", te Međunarodni znanstveni skup "Govorica nasilja" u Kopru. Časopis završava (951–958) nekrologom povjesničaru Vladimiru Žerjaviću (1912.–

2001.), izvješćem o radu Hrvatskog instituta za povijest od osnutka 1996. do kraja 2001. godine (1961–1987), te novostima (1991–1996) o događajima i novim publikacijama vezanim za povijesnu znanost.

Mirjana SLADONJA

PRVA KNJIGA O STRADANJU ŠKABRNJE

(Ante Milković, *Naša Škabrnja /18. studenoga 1991. – 18. studenoga 2001./*, Škabrnja, 2001., 322 str.)

Povodom desete obljetnice pada Škabrnje 18. i 19. studenoga 1991. godine iz tiska je upravo izašla knjiga Ante Milkovića, jednog od mlađih sudionika toga tragičnog događaja, pod naslovom *Naša Škabrnja*. Knjiga ima 322 stranice s brojnim slikovnim priložima, a sastoji se od uvodnog dijela i četiri veća poglavlja te pogovora urednika, odlomaka iz ocjene rukopisa i kraće bilješke o piscu.

U “Uvodu” (str. 7–10) autor kaže kako je kao amater, izgubivši strpljenje čekajući da to učine povjesničari i ljudi od struke, došao na ideju o pisanju ove knjige kojom nastoji unijeti više svjetla u dramatična zbivanja uoči i tijekom Domovinskog rata u Škabrnji. Temeljna mu je nakana da kronološkim redom i što istinitije zabilježi događaje u Škabrnji od 1990. do 2001. godine, kako bi se sačuvala najsvježija sjećanja i izvorni podaci za buduće naraštaje; osobito ono što se zbivalo u Domovinskom ratu i minuloj krvavoj borbi za slobodu i samostalnost hrvatskog naroda i države. Posebice se usmjeruje na ono što se desilo tragičnoga 18. i 19. studenoga 1991., kada je jugočetnička vojska zauzela i razorila Škabrnju, te izvršila stravičan pokolj hrvatskog pučanstva tog najvećeg i najbogatijeg ravnokotarskog hrvatskog sela u zadarskom zaleđu, koje je bilo krivo samo zato što je hrvatsko i što se našlo na putu planovima bolesnih umova o stvaranju tzv. SAO Krajine i Velike Srbije. U istom uvodnom dijelu pisac navodi brojne originalne dokumente, pismena izvješća, manje zapise, sjećanja i drugu izvornu građu te veoma oskudnu literaturu na temelju kojih je djelo nastalo, naravno, svjestan činjenice da su još uvijek mnogi izvori u Hrvatskoj i izvan nje nedostupni.

U prvom i najopširnijem dijelu – “Teški i slavni dani” – (str. 13–128 + I–VIII, IX–XXII) autor najprije sažeto iznosi osnovne podatke o životu i radu nacionalno svjesnog i izuzetno vrijednog hrvatskoga pučanstva Škabrnje, koje je oduvijek bilo trn u oku pravoslavlim Srbima okolnih sela (“rišćanima”, “rkaćima”, kako ih narod i danas zove); zatim govori o demokratskim promjenama u Hrvatskoj, o oživljavanju višestranačkoga političkog sustava, osnutku, djelovanju i ulozi Hrvatske demokratske zajednice u Škabrnji, o strahu od velikosrpske agresije i “balvan-revolucije”, o obuci prvih hrvatskih redarstvenika iz Škabrnje, visokom moralu branitelja, nabavi oružja i brojnim poteškoćama s tim u svezi, o pripremi Škabrnjana za obranu sela i Hrvatske, te prvim napadima, granatiranjem i razaranju Škabrnje od strane srbočetničkih snaga. U nastavku Milković donosi *Ratni dnevnik Marka Miljanića, zapovjednika Samostalnog bataljuna Škabrnja*. To je izuzetno važan dokument u kojem se kronološkim redom govori o najvažnijim zbivanjima u Škabrnji godine 1991. i zločinačkim napadajima srbočetnika na to mjesto. Nakon toga detaljno se prikazuje *Formacijski ustroj Samostalnog bataljuna Škabrnja* s popisom svih pripadnika 1. i 2. škabrnjske satnije tog bataljuna, donosi *Procjena situacije za dan 14. studenoga 1991.*, govori o neprijateljskim i našim snagama, kadrovskoj problematici, disciplini, vezama, tehničkom i sanitetskom osiguranju i kontroli bataljuna. Slijedi is-

crpno *Izvjješće Marka Miljanića o događajima u Škabrnji od 27. 9. 1991. do 20. 11. 1991.*, potom *Knjiga (I. i II.) operativnog dežurstva zapovjedništva sektora Zadar 22/92, Zapisi neprijateljskih razgovora* u vrijeme napada na Škabrnju i Nadin, prijedlog Zapovjedništvu operativne zone Split, zapis *Uz ratni dnevnik i izvješće Marka Miljanića*, koji predstavlja svojevrsan komentar i nadopunu prethodnih događanja i detaljan opis zauzimanja Škabrnje od nadmoćnijeg neprijatelja 18. i 19. studenoga 1991., te vrlo sažet *Životni i ratni put Marka Miljanića*.

U drugom dijelu – “Škabrnjska golgota” – (str. 129–192) pisac najprije govori o poginulim, ubijenim i smrtno stradalim hrvatskim vojnicima iz Škabrnje, ubijenim i poginulim civilima u Škabrnji, poginulim braniteljima i civilnim žrtvama Domovinskog rata iz Škabrnje po dobnim skupinama, zatim navodi tabelarne pokazatelje HVIDRE i civilnih žrtava, daje prikaz zarobljenih pripadnika hrvatske vojske i zatočenih civilnih osoba u Škabrnji 18. i 19. studenoga 1991. i, nakon toga, donosi potresne iskaze živih svjedoka o strašnim srbočetničkim divljanjima, razaranjima i stravičnim zločinima, počinjenim najčešće nad nenaoružanim i nemoćnim starcima, ženama i djecom.

U trećem dijelu – “Novi dani u obnovi” – (str. 193–267 + XXIII–XXXIV, XXXV–LII, LIII–LXVIII) Milković raspravlja o razdoblju od priznanja samostalne hrvatske države u siječnju 1992. do 18. studenoga 2001. godine. U sklopu toga on piše o zaštitnim snagama Ujedinjenih naroda u Hrvatskoj, vojno-redarstvenim akcijama “Maslenica”, “Bljesak” i “Oluja”, o konačnom oslobođenju Škabrnje, o poginulima i ranjenima od minsko-eksplozivnih sredstava, obnovi ratom porušene Škabrnje, o suđenju srbočetničkim zločincima u Zadru, izborima i životu u obnovi nakon oslobođenja, dostojnom pokopu žrtava rata, smrti prvoga hrvatskog Predsjednika i tvorca samostalne Hrvatske, te o svečanom otkriću spomenika dr. Franji Tuđmanu u Škabrnji 22. rujna 2001. godine. Zatim govori o osnutku te teritorijalnom i političkom ustroju općine Škabrnja, ulozi Katoličke crkve u društvenom životu tog mjesta, kulturi i športu, Osnovnoj školi “Vladimir Nazor”, te utemeljenju i djelovanju Hrvatske demokratske zajednice u Škabrnji.

I, konačno, u četvrtom dijelu – “Književni odjeci” – (str. 269–319) pisac donosi više književnih priloga raznih autora, među kojima se posebice ističu pjesme *Zaklana Škabrnja*, *Povratak* i *Oj Škabrnjo, Vukovar te zove* te prozni tekstovi Ivice Đovanića Matešića-Jeremije u kojima se govori o Domovinskom ratu u zadarskom zaleđu i Škabrnji; nakon toga slijedi pogovor urednika, odlomci iz recenzije rukopisa, zahvala pisca i kratka bilješka o autoru. Na kraju treba reći da su stil i jezik dosta korektni, što se ne bi moglo kazati i za opću kompoziciju djela, koja nije najbolje pogođena, pregledna i dokraja doradena, i unutar koje se nedovoljno jasno razlikuju originalni tekstovi sudionika Domovinskog rata od autorova teksta.

Iako je knjiga Ante Milkovića *Nаша Škabrnja* potekla iz pera amatera i sudionika Domovinskog rata, što je dobro vidljivo na mnogim stranicama i u općoj kompoziciji djela, iako nema znanstvenih pretenzija i znanstvenog aparata, autor je s ljubavlju i marom uložio velik trud u prikupljanje dostupnih mu originalnih tekstova, izjava živih svjedoka i druge izvorne dokumentacije, koja izložena kronološkim redom ponajbolje govori o strahotama rata te grozomornim patnjama i strahotama Škabrnjana u njemu. Autor je na taj način prikupio, obradio, iznio na svjetlo dana i sačuvao od zaborava najsvježija sjećanja i najvažnije gradivo o srbočetničkim napadima, o razaranjima, divljanju, mržnji, ludilu i strahovitim zločinima počinjenim nad hrvatskim pučanstvom Škabrnje i njegovim domovima, što je najvažnije i što će poslužiti kao trajna opomena mladim naraštajima i kao dobra podloga za buduća temeljitija proučavanja povjesničara. Ova knjiga, unatoč brojnim nedostacima, predstavlja svojevrsan spomenik žrtvama, braniteljima i junačkom držanju Škabrnjana u Domovinskom ratu. Jer, ne zaboravimo, sudbina Škabrnje i Škabrnjana bila je namijenjena cjelokupnom hrvatskom narodu i državi.

Stoga izgubljena bitka za Škabrnju i mnoge druge Škabrnje diljem Domovine nisu izgubljene bitke, jer je na njihovu temelju, iz njih iznikla današnja slobodna, samostalna, suverena i nezavisna država Hrvatska.

Marjan DIKLIC